

и

ПСИХОЛОГИЯ

6'78

СЪДЪРЖАНИЕ

1. С. ГАНОВСКИ — Психологията и възпитанието на социалистическата личност	351
2. Г. Д. ПИРЬОВ — За възпитанието на творчески личности	358
3. Ф. ГЕНОВ — Методологически принципи за определяне социално-психологическата структура на личността	367
4. З. ИВАНОВА — Психологически проблеми на професионалната адаптация	375
5. А. ПЕТКОВ — Психичното преживяване	384
6. К. ГАНОВСКА — Конрад Лоренц и неговата теория за агресията	389
7. В. БОРИСОВА — Някои психологически проблеми на учебния процес в творчеството на Т. Самодумов	396
8. Д. ГРАДЕВ — Психологически подход към личността на юношата	401
9. ИВ. ИВАНОВ — XIX световен конгрес по приложна психология	403
10. К. ГУРБАЛОВ — Из дейността на Дружеството	405

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

акад. С. Гановски — главен редактор
член-кореспондент проф. Г. Пирьов — зам.-главен редактор
д-р на псих. науки проф. Ф. Генов — отговорен секретар, ст. н. с. Ас. Петков,
ст. н. с. к. п. н. Тр. Трифонов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“ 86-51, в. 477

Дадена за набор на 5. I. 1979 г.

Подписана за печат на 6. II. 1979 г.

Печатница на БЗНС — София, пор. 7

ПСИХОЛОГИЯ

ОРГАН НА ДРУЖЕСТВОТО НА
ПСИХОЛОЗИТЕ В БЪЛГАРИЯ

6—1978
ГОДИНА VI

ПСИХОЛОГИЯТА И ВЪЗПИТАНИЕТО НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ЛИЧНОСТ

С. ГАНОВСКИ

Една от главните задачи, поставени от Националната конференция на БКП във връзка с изграждането на субективния фактор, е задачата за комунистическото възпитание. Това налага и постоянно усъвършенствуване на нашата система на народното образование, за да може да служи за всестранното и хармоничното развитие на нашата младеж и за подготовката ѝ за труд и обществена дейност.

Наистина, не малко е направено досега в това отношение за изграждането на новия гражданин в нашата родина, но това, което е направено и се прави, още не решава всички задачи. Смятам, че е редно да кажем нещо и за педагогиката, която има да решава тези задачи, но която все още не е на необходимата висота и не е засела своето място, и то не само в нашата страна. Наистина в наше време нито една наука не може да разрешава пълноценно своите задачи, ако не се опира на близките до нея отрасли от знанието. Всяка наука, а също така и педагогиката, трябва да бъде на нивото на своето време, да се основава на най-прогресивната марксистко-ленинска методология, творчески да използва основните теоретически положения и постижения на близките отрасли от знанието, да използва в своите изследвания най-съвършенните методи и технически средства. Иначе педагогиката неминуемо ще изостане в своето развитие и не ще може да удовлетвори растящите изисквания на нашата практика, на социалистическото ни строителство.

Комплексният метод, който беше изтъкнат от В. Момов, не е измислица, а една необходимост при проучване на проблемите на комунистическото възпитание.

Колкото по-дълбоко прониква дадена наука в същинството на своите проблеми, толкова повече се развиват и нейните връзки с другите отрасли на знанието. Връзките и взаимодействията на науките отразяват обективната взаимна връзка на явленията, материалното и диа-

лектическо единство на света. При това не трябва да се забравя, че закономерностите, ясно разкриващи се в последното десетилетие, ни показват, че новото и най-прогресивното все по-често се ражда там, където ученият излиза вън от рамките на своята специалност и се впуска и в близките области на знанието.

Наистина педагогиката използва постиженията на много други науки, но една от най-близките до нея дисциплини е психологията. Не е възможно тук да разглеждаме историята на връзките и взаимодействието между психологията и педагогиката. И двете все още не са достатъчно уважавани от мнозина наши специалисти. А това са важни, сложни науки, които наистина искат най-сериозно отношение, защото играят действително огромна роля в нашето социалистическо строителство. Тук става дума не за психологията и педагогиката въобще, а за научната педагогика и психология, които бяха създадени на основата на марксизма. С научното изясняване на обществото и общественото развитие бяха изяснени и същността и ролята на человека в обществения живот и с това бяха създадени правилните схващания както за педагогиката като наука за закономерностите на обучението и възпитанието на младежта и на трудещите се, така и за последователното диалектико-материалистическо разработване на психологията.

Връзките на педагогиката и психологията се обуславят преди всичко от това, че имат един общ обект — формирането на психиката на человека, макар те да изучават различни страни на този процес. Педагогиката изяснява с помощта на какви средства и методи при обучението и възпитанието може ефективно да се формират необходимите знания и качества на человека; тя разкрива закономерностите на учебно-възпитателния процес. Психологията обаче изучава закономерностите на психиката на человека, основните етапи на нейното развитие. Поради това изменениета в психиката на человека представляват за педагогиката основен критерий за ефективността на възпитателното взаимодействие.

От друга страна, средствата и методите за възпитание и обучение интересуват психолога само дотолкова, доколкото те са едни от основните условия за развитие на психиката, на съзнанието. За педагога обаче изясняването на тези средства и методи е основна задача.

По такъв начин може да се каже, че имайки общ обект на изследване, развитието на психиката, съзнанието и пр. на человека, педагогиката и психологията изучават разни страни на този обект. Известно е, че процесът на възпитанието не е резултат само от външното взаимодействие на педагогите и на средата върху учащите се, но и вътрешен процес за формирането на личността на детето. Това става в резултат на взаимодействието между тях при най-активното участие в учебно-възпитателния процес на самите учащи се.

Необходимо е да се знае, как се извършва формирането на личността, за да бъдем уверени, че набелязаните цели действително ще бъдат постигнати. Обучавайки и възпитавайки, педагогът през всичкото време има работа с психиката на детето, с познавателните процеси, с волята, чувствата и други качества на учащия се.

Ясно е, че ако педагогът не познава закономерностите на психиката и не се съобразява с тях, той ще действува слепешката. Педаго-

тика, която игнорира вътрешния, духовния свят на детето, става схола-
стична, нормативна наука; която дава рецепти, без научно обяснение.
Всеки опит на педагогите да не се занимават с психологията води до
това, че вместо да използват психологически знания, те изхождат от
най-обикновените възгледи и представи за психиката, което не може
да им даде научна основа за учебно-възпитателната работа.

Колкото педагогиката е по-тясно свързана с най-новите данни на
психологията, толкова тя е по-плодотворна. Връзката на педагогиката
и психологията е взаимна. Ако педагогиката е лишена от психологи-
ческа основа, тя става занаятчийска, „бездетна“. А психологията, осо-
бено детската, ако не отчита проблемите на теорията и практиката на
възпитанието, става абстрактна и откъсната от живота.

Не е възможно да се опознаят закономерностите в развитието на
психиката у детето, ако не се проучват процесите на обучението и въз-
питанието.

В настояще време педагогиката използва и психологическия ек-
сперимент, и социологическите и статистическите методи на изследва-
не, методиките на кибернетиката, математическата логика и др., но те
се приспособяват към по-специалните задачи, които има педагогическа-
та наука.

И затова трябва особено да подчертаем, че осъществяването на
цияла редица първостепени задачи, които стоят пред педагогиката, е
възможно само в съвместната работа на психологи и педагози, на ме-
тодици, на дейни и творчески учители.

В областта на научната, марксистко-ленинската психология у
нас се прави не малко за изследването на редица важни проблеми на
обучението и формирането на личността, за изучаването на възрасто-
вите особености и възможности за по-високо развитие. Тези изследва-
ния имат съществено значение за повишаване нивото на учебно-въз-
питателната работа в училището. Но наред с това е необходимо да
признаем, че нивото на изследванията, широтата на тяхната пробле-
матика и особено темповете за внедряването на получените резултати
в практиката, в подготовката на кадрите е все още неудовлетворително.

Необходимо е да се засилят съответните научни изследвания в
областта на възрастовата психология, педагогическата психология, съ-
ществено да се развива тяхната тематика и да се повиши теоретиче-
ското и методическото им ниво; да се съсредоточат всички сили вър-
ху основните направления на работа за решаването на най-актуалните
днес задачи по възпитанието и изграждането на новия гражданин.

Особено е важно решително да се извърши поврат в училището
за подобряване подготовката на младежта за труд в сферата на ма-
териалното производство, за правилното ориентиране към професия.
А това значи подготовката за труд, включвайки и правото за избор на
професия, да бъде извършена в съответствие с призванието, способ-
ностите, професионалната подготовка, образоването, при отчитане на
обществените потребности.

Випускниците на нашите средни учебни заведения трябва да имат
не само задълбочени знания върху основите на науките, но и широк
политически кръгозор, развито техническо мислене и такива трудови
умения и навици, които непосредствено да ги водят до бързото овла-

дяване на определени професии, за работа в народното стопанство — в областта на промишленото и селскостопанско производство, транспорта, обслужването и т. н.

Задачата на психологията е да вземе активно участие в разработката на научните основи на учебното съдържание и на методиката на трудово обучение в подготовката за професия, организацията на производствения и общественополезния труд на учащите се, и то още в началото на тяхното обучение в училище.

Особено внимание трябва да бъде обърнато на разработката на пътищата за възпитание на учащите се, на положителното отношение към труда, на психологическата готовност на хората да се трудят за благото на обществото. Всеки млад човек в нашите социалистически страни трябва добре да разбере и да почувствува, че трудът в социалистическото ни общество е източник на обществено богатство и благосъстояние на народа, че именно той определя положението на човека в обществото.

Необходимо е да се получи ясно съзнание у учащите се за това, че трудът в социалистическото общество е богат източник и на лично удовлетворение, а също така и фактор за формирането на най-ценните качества на човека. Трябва да признаем, че психолозите все още недостатъчно се занимават с въпросите именно на такава подготовка на учащите се към труд, включително и с проблемите за развитието на техническото мислене, конструктивно-техническите способности, за техническото творчество, както и с анализа и разработката на конкретните пътища за формирането на трудовите умения и навици, свързани със съвременната техника, с работата на сложните машини.

Не ни удовлетворява също така и степента на изследванията на психологическите проблеми в професионалното ориентиране на учащите се. В наше време се изисква най-серизна постановка на психологическото изследване на професията и особено на масовите професии в сферата на материалното производство, за да се направи анализ за изискванията, които тя предявява към физическите, физиологическите, психологическите особености на човека. Без това е невъзможно успешно професионално ориентиране. Вярно е, че това значи действително да развиваме способностите на човека, което проф. Г. Пирьов засяга в своята лекция.

„Най-големият капитал на един народ — казва К. Маркс, — това са развитите негови способности“. Наистина, при капитализма, при неравноправието и потискането на народа, ние не можем да разкрием неговите способности. Но в нашето социалистическо общество вече има широки възможности за развитие на способностите не само за отделните личности, а за целия народ. Той капитал, за съжаление, все още не е в движение в учебно-възпитателната ни работа.

Науката ни подсказва, че най-бързо се формират способностите на човека между третата, петата и шестата година, през предучилищната възраст. Вижда се каква отговорна задача стои и пред детските градини и възпитателите там — да бъдат подгответи и да умеят да разкриват способностите, да съдействуват за тяхното развитие.

Разбира се, този капитал още по-пълно ще бъде формиран в следващите степени на образоването. Затова важно е да се разшири из-

учаването на психологическите особености на учащите се с оглед на професионалната ориентация, психологическите изисквания към методите за проучване на учениците и за запознаването им с професията с цел правилно да се ориентира всеки в неговото жизнено трудово самопределение.

Необходимо е също така непрекъснато да се повишава ефективността на общата възпитателна работа по отношение формирането у учащите се на високи идейно-нравствени качества. Да се обърне внимание на това, че винаги последователно трябва да се осъществява принципът на органическото единство между обучението и възпитанието, единство между идейното, трудовото и нравственото възпитание.

Често и с основание се отбележва, че задачата на нравственото възпитание е изработване у младежите на активна жизнена позиция, съзнателно отношение към обществения труд, така че единството на думите и делата да стaneе всекидневна норма на поведение.

Важно значение има проблемът за прехода на знанията в убеждения, за формиране на тая основа на устойчиво нравствено поведение, съответстващо на нормите и принципите на комунистическия морал.

Често се обръща внимание на известния формализъм във възпитателната работа на някои учебни заведения, на ниския уровень на нравствената зрелост на известна част от випускниците от нашите училища, на наличието у тях на потребителско отношение към обществото, към продуктите на обществото и пр. Еснафщината, за съжаление, се развива и между възрастните. Особен раздел в работата на психологическата наука е обстойният анализ на причините за отклоненията от нормите на общественото поведение у отделни учащи се, психологическото обосноваване на профилактиката на това отклонение, формирането на своеобразен имунитет на възприемчивостта по отношение на отделните отрицателни явления, за непримирима борба с буржоазния морал и буржоазната идеология.

Нашата наука трябва да дава не само психологическо обосноваване на съответните форми на възпитателната работа с учащите се, но и разработка на психологически критерии за обективните показатели за чивото на възпитаността на учениците през различните им възрасти. Това ще бъде важна предпоставка за построяването на оптимален вариант на програмата за възпитателната работа, обхващаща всички възрасти на младежта.

Разбира се, за издигането на все по-висока степен на учебно-възпитателната работа се поставят пред психологите редица важни задачи. Коренно да подобрят печатната пропаганда на психологическите знания сред населението.

Неотложна задача за психологите става изследването същността на комплексното възпитание за всестранното развитие на социалистическата личност, за изучаване на психологическите условия, максималното съчетаване на идейно-политическото и трудово-нравственото възпитание в съвместната работа на училището, семейството и обществеността.

Също така диалектико-материалистическото съврещане за развитието на психиката е разработено в борбата с буржоазно-идеалистич-

ските концепции за спонтанното развитие на индивида, както и с вулгарно-материалистическите съвршения, които свеждат източниците за развитието на психиката до въздействието на социалната среда, като игнорират природните анатомо-физиологически зачатъци и вътрешни стимули в развитието на детето.

В последователното провеждане идеите на марксизма научната психология подхвърлила творческа позитивна критика механистическите теории за развитието на психиката. Развитието на психиката не е прост резултат от сумата на всички падащи върху нея действия. Тя зависи също така и от действията на самия индивид, от вътрешните противоречия, които движат развитието.

Ето защо обект на изследване трябва да бъдат не механически възникващите асоциации, а аналитико-синтетическата дейност, която се създава и с помощта на значителни биологически предпоставки. Психическото развитие на детето се осъществява в процеса на негово-то активно взаимодействие с окръжаващата го среда, в процеса на общуването с възрастните.

Съвршното за решаващото значение на дейността на детето в развитието на неговата психика се оказва особено важно за педагогиката, в която дълго време е господствувала словесната форма на въздействие и отношението към детето е било предимно като обект на възпитанието. Организацията на дейността на детето, подбирането на основните видове форми, методи и прояви, отчитането на възрастовите и индивидуалните му особености е една от основните задачи на педагогиката.

Научната психология не фетишизира възрастовите особености на детето, но ги и игнорира. Изучаването на възрастовите особености се провежда функционално и с оглед на специфичната структура на личността на детето, с отчитане системата на неговите отношения към действителността.

Наред с работите, разкриващи качествените особености на психическия процес на разните възрастови етапи, научната психология провежда също така изследвания, показващи голямата упражняемост на тези процеси в пределите на една и съща възраст. Така беше доказана широката упражняемост на възприятията, вниманието, паметта, мисленето и речта и бяха показани големи възможности за възпитанието на волята, характера, нравствените чувства и пр. Психолозите доказаха несъстоятелността на много приети по-рано характеристики на възрастовите особености на психическата дейност на децата. В тази характеристика са внесени значителни корективи, като например е преразгледан въпросът за така наречения механически характер на детската памет, за детския egoцентризъм и т. н. Установен е относителният характер на стандартите на психическото развитие, разкрити са богати възможности за развитието на децата по пътя на правилно организираната дейност, по пътя на целесъобразното обучаване и възпитание.

Именно от признаването на качествената специфика на възрастовите особености на психиката и нейната пластичност изхождат марксистите психологи и педагози, разрешавайки въпроса за възрастовата периодизация.

Една от важните задачи на обучението, както е известно, е формирането на научните понятия. И затова е важно педагогиката да отчита тези психологически процеси, които лежат в основата на тяхното формиране.

Как да се стигне до това положение, че знанията на учащите се да бъдат не формални и абстрактни, откъснати от живота, а напротив, да им служат за ръководство, за действие — это тия важен въпрос трябва да разрешат със съвместните си усилия педагози и психологи. Известно е, че в обучението и възпитанието се формират не само понятията, но и личността на ученика, неговият мироглед, социалната му насоченост.

Правят се не малко изследвания за психологията на възпитанието, но все още психологията на обучението и психологията на възпитанието в немалка степен са отделени една от друга. Трябва всячески да се поддържа явно набелязващата се в последните години тенденция психолозите да изследват възпитаваща страна на обучението, в частност изучаването и формирането на диалектико-материалистическия мироглед, нравствените качества на личността, с нейните положителни мотиви за поведение в процеса на преподаването на различните учебни предмети.

Пред психологията и педагогиката стоят също задачите за разработката на такива актуални проблеми, като всестранното развитие на личността, формирането на убеждения и мироглед, възпитанието на чувства, половото възпитание, които изискват творческо сътрудничество между педагози и психологи.

За решаването на поставените тук задачи е необходимо не само сътрудничеството между психологи и педагози у нас, но и сътрудничество с представители на тези науки и от различните социалистически страни и прогресивните учени от другите страни.

PSYCHOLOGY AND EDUCATION OF SOCIALIST PERSONALITY

S. Ganovski

The task for the education of a socialist personality is studied as one of the basic tasks related to the development of the subjective factor. It is stated that the complex method is a necessity in the study of the problems of communist education and in this respect the author follows the relations between pedagogics and psychology.

The author points out the problems that are to be solved by psychology concerning the education of a socialist personality in the sphere of pedagogical psychology connected with the preparation of youth for labour and choice of profession in connection with the formation of high ideological and moral qualities, etc.

It is pointed out that a creative collaboration between pedagogists and psychologists not only from Bulgaria but also from the other socialist countries is necessary for the solution of these contemporary problems.

ЗА ВЪЗПИТАНИЕТО НА ТВОРЧЕСКИ ЛИЧНОСТИ

Г. Д. ПИРЬОВ

Проблемът за възпитанието на творчески личности има няколко съществени страни. Те се отнасят до необходимостта от това възпитание, до характеристиката на творческата личност, която трябва да се изгражда, и до най-рационалните пътища за това. И трите аспекта поставят някои психологически проблеми, които изискват както теоретично разглеждане, така и експериментални изследвания. Макар че тези въпроси се поставят твърде много в световната литература, не може да се каже, че са напълно решени.

Наред с обществено-икономическите съображения, които засягат необходимостта от максималното използване на човешките способности при решаване на въпросите за напредъка в науката, техниката, икономиката, изкуствата — изобщо в цялостния обществен живот, важно място заемат психологическите и педагогическите съображения.

Творческата дейност изисква и обуславя максималното и оптималното развитие на человека. В нея се реализират най-добрите страни на личността му, осигурява се онова положително самосъзнание и самочувствие, което създава оптимистично отношение у индивида и го стимулира за високи постижения. Радостта от творчеството е едно от най-положителните и стимулиращи състояния на человека, които са важни за цялостното му развитие, за неговото пълноценно проявление.

Не е случайно това, че в Програмата на БКП се поставя задачата пред всички възпитателни институции „да се изграждат творчески личности, годни самостоятелно да мислят, да се ориентират във възникващите нови проблеми, да преодоляват трудностите и назрелите противоречия“. И наистина целите на комунистическото възпитание не могат да се постигнат, ако не се работи за всестранното и пълноценното развитие на способностите, особено на творческите способности на всяко дете. Съществена особеност на педагогическия оптимизъм е схващането, че у всяко дете, у всеки младеж се намират възможности за ценни постижения в някоя област на труда и творчеството. А това е свързано с необходимостта да се преодолее тясното понятие за творчеството, като се ограничава само в тесен ѝргъл области, като изкуствата и науката.

И наистина творческата дейност е много разнообразна. Тя варира не само според областите, в които се проявява, според средствата, които се използват, но също и според степента на постижението. В рамките на тези разновидности се намира и разграничението между творчеството на възрастните и на децата. Ако като белег за творческо постижение при възрастните се взема оригиналността и новостта на продукта в абсолютния смисъл на тези понятия, то при творчеството на децата става дума за относително нови и оригинални постижения. Въпреки това, и при тях протичат процеси на творчество и се формират черти на творческата личност. А това има голямо значение както от педагогическо, така и от психологическо гледище. Ето защо разкрива-

нето на особеностите на творческата личност (въпросът за творческия процес тук не се поставя) има важно значение при решаване на въпросите за нейното формиране и развитие.

Един от проблемите, който се поставя във връзка с това, се отнася до дискусионното положение — дали креативитетът, т. е. способността за творчество и съответната дейност представлява някаква специфична способност и дейност, която има свои характеристики, или се покрива с общата надареност на человека.

Някои автори, предимно тези, които сравнително по-рано започват своите проучвания (напр. Л. Терман, М. Одън), са склонни да свеждат творческите способности към общата надареност — интелигентността. Все пак и тези автори при изследванията си върху голям брой деца с квотиент на интелигентност по-висок от 140 не остават само до тестовете за интелигентност, но използват и други средства за измерване на училищния успех, както и особеностите на личността. При сравнително по-новите изследвания вниманието на психологите се насочва в още по-голяма степен към дирене на компонентите на креативитета в някои първични способности, според израза на Л. Л. Търстън, както и към характеристиките на личността (17). Затова, наред с тестовете за интелигентност или в замяна на тях, се предлагат специални тестове за измерване именно на творческите способности (вж. за тях 12, глава 13).

Психологическата характеристика на творческата личност, към чието изграждане трябва да се насочи възпитанието, е сложна и варираща според различните области на дейност и разнообразните индивидуални особености.

Във всички области на творчеството се наблюдава изострена наблюдателност, и то не само като временна проява, а като стойна черта на личността. Благодарение на своята наблюдателност изобретателят забелязва недостатъците в машината или в технологическия процес, писателят набира материал за образите и събитията в произведението си, педагогът забелязва слабите и силните страни на своите възпитаници. Колкото и да е важно наблюдението, то не е достатъчно за пълноценното творчество. Съществено е участието на въображението, и то не само за художника, писателя, изобретателя, но и за научния работник, и за педагога. Известно е изказването на В. И. Ленин, че даже за откриването на диференциалното и интегралното смятане е била необходима фантазията (5, с. 284).

Много значително място в психологическата характеристика на творческата личност заема мисленето. Наистина не може да се приеме схващането, според което понятията „творчество“ и „творческо-мислене“ се идентифицират, но не трябва да се подценява ролята на мисленето, на неговите положителни качества в тази характеристика. Някои от тези качества са установени въз основа на факторния анализ на интелектуалната дейност. Първото от тези качества е плавността (бързината) на мисленето, което има няколко варианти: словесна плавност (бърз поток на речта, словесна находчивост), асоциативна плавност (бързо намиране на асоциации на думи, които стоят в определено отношение с щадени думи), експресивна плавност (способност за сполучливо подреждане на думи, словесни изрази).

Втора съществена особеност на творческото мислене е неговата гъвкавост (подвижност, съобразителност), която дава възможност да се намират повече от едно решения на дадена задача или да се откроят повече приложения за определен обект.

Друга особеност на творческото мислене е оригиналността, която се изразява в намиране на нови, необичайни, самостоятелни решения на проблемни ситуации. А основна особеност на творческата личност се намира и в нейната повишена отзивчивост към проблемни положения. Това, което за обикновения наблюдал е нещо, което не буди въпрос, за творческата личност предизвиква поставянето на редица въпроси, които трябва да се решават (8, с. 157–159). Някои от тези качества на мисленето се дават още по-разграничено от А. Лук, който отбелязва: не само очакване на проблеми, но стремеж към търсенето им, способност към редуциране към по-общи понятия, към свързване на понятия, към пренасяне или намиране на аналогии, липса на закостенялост в мисленето, лекота за продуциране на идеи и др. (9, гл. 2). Към тези качества трябва да се прибавят и задълбочеността и самостоятелността на мисленето, които са съществени за творческата дейност.

Освен това в психологическата литература се разграничават два вида мислене: конвергентното мислене, при което за поставена задача се търси само едно решение и дивергентно мислене, при което се търсят повече решения за всяка задача. Дивергентното мислене е характерно за творческата личност.

В рамките на проблема за творческото мислене се поставя и все още дискусационният въпрос за интуицията. Това е един от пътищата за достигане до решаването на проблеми, който се характеризира с непосредственост, внезапност. Въпреки тези особености на интуицията, тя не може да се противопостави на мисленето, чито да се изключи от неговата психологическа характеристика. Въпреки внезапността на решението, то е подгответо от предварителната мисловна дейност, която понякога не е оставила трайна следа в съзнанието, но участва при намиране на решението. С основание Я. А. Пономарев изтъква, че интуицията се явява като страничен продукт на дейността, в процеса на която се дира решението. „Успехът на интуитивното решение зависи от това доколко на изследователя се удава да се освободи от шаблони, да се убеди в непригодността на известните от по-рано пътища и заедно с това да запази увлечеността си към задачата“ (14, с. 245–246).

Освен тези предимно интелектуални компоненти на творческата личност трябва да се изтъкнат и някои нейни характерологически особености. Важно значение имат способностите, които определят богатството на личността, и то не само общите способности, които обхващат споменатите вече качества на мисленето и интелигентността, но и специалните способности, от които зависи успехът в различните области на творчеството. Съществена роля както за структурата на способностите, така и изобщо за цялостната личност има емоционалната сфера, която включва преобладаващите настроения, емоции, чувства, страсти, а също и техните качествени особености. Значителна е ролята на естетическите чувства, интелектуалните, социалните чувства,

състояниета на вдъхновение при работата не само на хората на изкуствата, но и в другите области.

В тясна връзка с участието на чувствата се намира и ролята на темперамента, от който зависят в голяма степен интензивността и качеството на творческия процес. Твърде характерно за значението на темперамента е схващането на Л. Н. Търстън за това, че „творческият талант се определя до голяма степен от особеностите на темперамента, които се свързват с интелекта“ (17, с. 52).

Голяма е ролята и на волевите качества на личността. Ясната целенасоченост, която характеризира твореца, се изразява от Айнщайн, когато говори за своите изследвания: „През всичките тези години имах чувството за насока, за това, че вървя направо към нещо конкретно“ (15). Трудолюбието като черта на личността се подчертава както от изследванията върху способностите (Лейтес, 6), така и от самите творчески дейци. Така например П. И. Чайковски казва, че „вдъхновението е такава гостенка, която не обича да посещава ленивите“. Известен е изразът, че геният е 10% вдъхновение, а 90% труд (изпътване).

От отговорите на въпроса за най-съществените качества за научноизследователската дейност, който поставих пред 40 университетски преподаватели, се вижда, че най-голяма тежест се дава именно на някои качества, характеризиращи личността, а именно: 85% от отговорите изтъкват любов към специалността, към науката, 70% — трудолюбието, 53% — способността за концентрация. В един от докладите на XVIII международен конгрес по приложна психология американският автор Мак Кинон съобщи, че от резултатите на неговото изследване се е констатирало, че творчески постижения имат онези студенти, които се отличават с трудолюбие, дисциплинираност, постоянство, а не студентите с бохемски характер.

Мотивационната сфера, която има значение за всяка дейност, играе голяма роля и в творческата дейност. От характера на доминиращите потребности и интереси, убеждения и идеали зависи в много голяма степен основната мотивировка. Така например при тясно егоистична мотивираност и при наличие на портивообществена насоченост и най-големите творчески способности могат да имат отрицателна стойност, а и при сравнително по-малки способности, но при положителна мотивировка е възможно да се получат значителни резултати. В тясна връзка с това се намира значението на характера и моралния облик на личността, които определят в голяма степен обществената стойност на твореца.

От казаното се вижда, че творческата личност не може да се определи само като сбор на отделни качества. Всяко от тези качества представлява сложна структура с разнообразни нюанси. А синтезът от всички компоненти на личността е безкрайно разнообразен както в различните области на дейността, така и в различните индивидуалности. Освен това не може да се пренебрегне и противоречивият характер, който се наблюдава понякога в структурата на творческата личност. Така например съветският академик А. Окладников изтъква необходимостта от синтезирането на често противоречиви свойства, като социална страстност и научна обективност, романтизъм на чувства-

та и трезвеност на аналитичното мислене, умението до край да отстояват своята позиция и същевременно да признаваш допуснатите си заблуждения (16).

Сложността на проблема на психологията на творческата личност се определя и от това, че тя не е веднаж завинаги дадена, а се намира в развитие. Върху това развитие и за формирането на тази личност влияят както обществените условия, така и възпитателните въздействия. Социалният статус на индивида, неговата роля в колектива има важно значение за формирането и проявленията на личността.

Като се има предвид решаващата роля на възпитанието при изграждане на творческата личност, трябва да се изтъкне значението на основните педагогически принципи.

Принципът за индивидуален подход, който е важен при всяка учебно-възпитателна работа, придобива тук още по-голямо значение, като се имат предвид значителните индивидуални различия в творческите способности. Необходимо е да се държи сметка преди всичко за разликите в проявите на творчеството между децата и възрастните. Тези разлики се отнасят не само до дистанцията между детството и зрялата възраст, но и до известни различия между периоди на детството и юношеството. Докато за децата от предучилищната възраст се отнася само за творчество в твърде относителен смисъл, учениците от горните класове могат вече да достигат до пълноценна творческа дейност.

Но тъй като характеристиката на всеки ученик се определя не само от принадлежността му към дадена възраст, а и от неговите индивидуални особености, върху тях трябва да се обърне по-специално внимание. За тази цел е необходимо грижливо и системно проучване на тези особености. Това може да се постигне както по пътя на целенасоченото и продължително наблюдение върху проявите на учениците, така и чрез методите на съвременната експериментална психология, по-специално психодиагностичните методи, както и специалните методически прийоми за проучване на творческите способности. Добре съставената психологическа характеристика въз основа на лонгитудинално проследяване на развитието и при използване на различни методи е основа за индивидуалния подход.

Но трябва да се подчертая, че проучванията върху индивидуалните особености сами по себе си не са достатъчни, ако не се следват от съответните учебно-възпитателни мерки. Съществено значение имат различните форми на диференциация на учебните планове и програми, като системата на изборност на учебните предмети, разклонение в самата образователна система, а също така и прийомите за индивидуализация на процеса на обучението през всички училищни степени.

При това индивидуалният подход не означава пасивно отношение към констатираните индивидуални особености, а значи такова избирателно и активно отношение, което се изразява в коригиране на някои от тях или доразвитието на други, които заслужават това.

Вторият педагогически принцип, който трябва да се изтъкне тук, е принципът за съзнателност и активност. По-специалното значение на този принцип при възпитанието на творчески личности се обуславя от по-голямата роля на самообучението и само-

възпитанието, на съзнателните усилия за постигане на все по-големи резултати в определени насоки. Съзнателната целенасоченост, ясната близка и далечна перспектива на мотивировката на учащите се, съзнателното участие в самия учебен процес имат огромно значение. Те са условия за онази системна работа върху собственото си усъвършенствуване, която е характерна за всеки творчески деец и която трябва да се настърчава и у учащите се. Всяка друга учебна и възпитателна работа, която се основава на други механизми, като хипноза, внушение, дресировка, е противопоказана за възпитанието на творческите хора.

В рамките на този принцип трябва да се подчертава и значението на самостоятелността, която е важен белег и същевременно условие за това възпитание. Затова с основание Лайпцигският научноизследователски колектив, който работи върху въпросите за развитието на способностите, разглежда качествата съзнателност, самостоятелност, творчески дух, като характерни особености на умствената дейност на социалистическата личност (13, с. 88).

В тясна връзка с принципа за съзнателност се намира значение то и на принципа за проблемност на обучението. Необходимостта от приемане на този принцип в редицата на основните педагогически, респ. дидактически принципи произлиза от обстоятелството, че изискването за проблемност не се отнася само до прийомите на обучение, а изисква по-основни реконструкции на учебното съдържание, на учебните методи и организацията на обучението (това съм обосновал на друго място, вж. 11).

Значението на този принцип се определя преди всичко от анализа на творческия процес и психологията на творческата личност. Съществено място в този анализ заемат въпросите от психологията на решаване на проблеми. Тези въпроси се разработват толкова много, че се оформя цяло направление, дори специален клон на съвременна психология, известно под името евристика, в което проблемите за творческото решение на проблеми заемат централно място.

Наред с основните теоретически проблеми на евристиката, при разработването на които се осветяват съществени страни от психологията на мисленето и на творчеството, се правят приноси и за решаване на актуални проблеми на педагогическата теория и практика при търсене на нови пътища и средства за по-ефективно обучение и възпитание. Връзката между изследванията върху психологията на творчеството, по-специално научното творчество и проблемното обучение не само е необходима, но е полезна в две насоки: анализът на психологията на творчеството допринася за изясняване на теоретическите основи на проблемното обучение, а практиката на това обучение има възможности да допринесе за осветяването на някои от проблемите на теорията за творчеството (1, 7).

Принципът за проблемност води към приближаване на учебния процес към изследователския процес, по-широко казано към творческия процес. Това не може да се постигне в еднаква степен през всички стадии на обучението, нито при всички индивиди. Но тенденцията е колкото се отива по-нагоре в училищните степени, толкова това приближаване да се увеличава.

В рамките на принципните изисквания трябва да се каже и за закономерността на възпитаващото обучение. С оглед на разглеждания тук проблем това означава да се стремим не само да даваме знания и умения, но и да развиваме способностите, творческите способности. Не всяко обучение постига тази задача в еднаква степен.

Може да се каже, че колкото повече се съблюдават отбелоязаните по-горе принципи за индивидуализация, за съзнителност и активност, за проблемност, толкова повече се получават възможности за реализиране на възпитаващите функции на обучението.

Въз основа на казаното за особеностите на творческата личност и принципните изисквания за възпитание на творчески личности може да се направят някои изводи и препоръки за по-успешното решаване на тази твърде сложна и отговорна задача.

Необходимо е преди всичко да се изтъкне важността на теоретичното изясняване на тези проблеми и подготовката по тях на учителите и всички, които участват във възпитателния процес. Но също така е важно да се извършат промени в някои положения на педагогическата теория и практика, като се преодолеят традиционно вкоренени схващания и методи.

Така например необходимо е да се преодолее тясното схващане за стойността само на даден вид, традиционно признавани способности, каквито са паметовите способности. При едно изследване на съветския автор И. Я. Лернер върху учебници по история се намира, че 92,5% от задачите, поставени в тях, предполагат само възпроизвеждане на запомнени материали, които се съдържат в изложението. А и в останалите 7,5% сравнително малко се дава възможност за развитието на мисловната активност на учениците (по 1, с. 399). Такова положение не може да допринася за развитието на творческите способности.

Трябва да се преодолее също ограничното схващане за творчеството, което се отнася само до тесен кръг области, за да се видят пошироко възможностите на хората за прояви на по-разнообразни способности. Да се ценят не само така нареченият академичен тип, какъвто се представя от отличниците-ученици, но да се развиват и други области на способностите — организационни, технически, художествени, комуникативни и пр.

Налага се добре да се балансира ръководната роля на учителя и самостоятелната работа на учениците, за да се върви към все по-голямата им самостоятелност. Това е свързано с повишената съзнителност, развитото чувство за отговорност при използване на предоставената свобода.

Крайно необходимо е да се повишава и степента на творчество в работата на учителите и възпитателите. Педагогическата дейност носи основните белези на творческа дейност, чрез която се създава един от най-ценните „продукти“, каквато е всестранно развитата човешка личност. Но тази дейност може да се превърне в една шаблонна, схематична дейност, ако не се поддържа непрестанният растеж на учителя, ако не се стимулират неговите новаторски инициативи (вж. 12).

В заключение могат да се сумират някои важни изисквания при конкретната възпитателна работа за развитието на креативитета у ученици.

нициите, у студентите, изобщо у учещи се от всякакъв вид и степен.

1. Да се проучват грижливо всички склонности и способности на учениците, за да се вземат своевременно мерки за по-пълното развитие на тези, които допринасят за всестранното и хармонично развитие на личността. За тази цел да се използват всички форми на диференциация и индивидуализация на учебно-възпитателната работа.

2. Да се изхожда от оптимистичното схващане, че у всяко дете могат да се развият творчески способности в някоя област, за да не се пропусне никаква възможност за развитие. Да се формира положително отношение към всяка творческа проява.

3. Да се внасят постоянни подобрения във всекидневната учебно-възпитателна работа с всички деца по посока на съзнателността, активността, проблемността, като за тази цел:

— да се обръща внимание на въпросите, които се поставят от учениците, като се насърчават те в тази насока;

— въпросите, които се поставят пред тях, да се насочват не само към паметта, но и към мисленето;

— да се поддържа любознателността на младите, тяхната реактивност към всяко проблемно положение в живота или при обучението, да се култивира изострена наблюдателност и отзивчивост към тези положения;

— да се възпитава критично отношение към готовите решения, към шаблонните форми на мислене, като се търсят нови решения или повече от едно решение за дадена задача;

— да се осигуряват възможности на учащите се да събират информация по всички възможни пътища — чрез учебници, научна литература, справочници, средствата за масова информация, за да се разширява обхватът на интересите им и да се обогатяват с нови знания;

— да се предоставят на учениците разнообразни материали (механизми, части от тях, чертежи, бои, инструменти и др.), с които те да имат възможност да боравят с оглед на свои проекти или представи, към които да се проявява толерантно отношение.

4. Необходимо е да се използват всички учебни предмети за развитието на творческите способности, а не само предметите по изкуствата. Особено внимание да се обръща на учебните предмети от експериментален характер и от различните области на техниката.

5. Трябва да се работи за развитието както на общата надареност, така и на специалните способности, като се цели да има хармонично отношение между тях. Много ранната специализация, без достатъчно висока общообразователна култура, не е желателна.

6. Като се имат предвид качествата на творческата личност, трябва да се работи за развитието на наблюдателността, положителните качества на творческото мислене, творческа фантазия, богата емоционалност, дисциплинираност, трудолюбие, стремеж към максимални и оптимални резултати при всяко начинание.

7. Необходимо е да се формира такъв психически климат в класа (звеното, бригадата), който благоприятствува изявата на творческите способности, проявата на талантите не само у отличниците, но и у другите, които не винаги имат най-висок успех. Същевременно да се

формира дух на сътрудничество и конструктивна критика, както и висока степен на самокритика и самооценка.

8. Голямо значение има рационалната организация на свободното време с оглед задоволяването на интересите и развитието на способностите.

9. Като се решават правилно въпросите на образователното и професионалното ориентиране се допринася за развитието на онези способности, чрез които всеки може да реализира своите най-добри възможности и да допринесе най-голяма полза на обществото.

10. Необходимо е да се създават всички благоприятни условия за творчеството на самите учители — възможности за непрекъснато подобрене на квалификацията, за внасяне на нови идеи и тяхното експериментиране, за обмяна на творчески опит.

Всъщност всички препоръчки, които се дават за възпитанието на творчески личности от учащите се, се отнасят с пълна сила и за формирането на личността на учителя както в процеса на неговата подготовка, така и при неговата непрестанна работа за собственото му издигане.

Дадените тук принципни изисквания и конкретни препоръки не изчерпват сложния и деликатен проблем за възпитанието на творческите способности, но те могат да бъдат повод за по-нататъшни мисли и дирекции на по-богати и нови пътища за решаване на тази важна задача.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев, Н. Г. и Э. Г. Юдин — Исследование творчества в науке и обучение творчеству в школе, сб. Научное творчество, под ред. С. Г. Микулинского и М. Г. Ярошевского, „Наука“, Москва, 1969.
2. Вопросы на проблемного обучения в начальном училище, составители Т. Добрев и Ц. Цонев, „Народна просвета“, С., 1972.
3. Ермолова—Томина, Л. Б. — Проблема развития творческих способностей детей (по материалам зарубежных исследований), „Вопросы психологии“, 1975.
4. Зорина, Л. Я. — О воспитании творческого мышления на историко-научном материале, сб. Научное творчество (1).
5. Ленин, В. И. — Сочинения, т. 33, IV изд.
6. Лейтес, Н. С. — Склонность к труду как фактор одаренности, Известия АПН РСФСР, М., 1950.
7. Лернер, Л. Я. — Поисковые задачи в обучении как средство развития творческих способностей, сб. „Научное творчество“ (1).
8. Лук, А. — Мысление и творчество, М., 1976.
9. Павлов, И. П. — Избранные произведения, Гос. пол. лит. М., 1951.
10. Пирьов, Г. Д. — Творчество в педагогическая деятельность, сн. Начално образование, 1974.
11. Пирьов, Г. Д. — Проблемность в обучении — дидактические принципы, в. Учителско дело, бр. 27, 1977.
12. Пирьов, Г. Д. и Ц. Цаплев — Експериментальная психология, II изд., Наука и искусство, С., 1973.
13. Повышаване умствената активност на учениците в учебния процес, под ред. на Х. Фауст и Г. Хрусанов, Нар. просвета, 1975.
14. Пономарев, Я. А. — Психология и интуиция, М., 1967.
15. Поликаров, А. — Схващания за факторите на научното творчество, сп. Психология, 1978, 1.
16. Рубинштейн, Л. С. — Проблемы общей психологии, „Педагогика“, М., 1976.
17. Thurston, L. L. — The Scientific Study of Inventive Talent. A Source Book for Creative thinking, N. Y. 1952.

EDUCATION OF CREATIVE PERSONS

G. Piryov

After studying the social, pedagogical and psychological grounds for the necessity of educating creative persons and after clarifying the notion of creative activity the author's major attention is directed

towards the study of creative person's psychology. The main features of such a person are determined by originality, fluency, flexibility and profoundness of thought, by a higher degree of general abilities (intelligence), by some characterological peculiarities such as emotional responsiveness, industriousness, increased motivation, dynamics, etc. The necessity for considering the pedagogical principles of consciousness and activity, individual approach, problematic character in education and training is pointed out as well as the need to proceed from the optimistic idea concerning the learners' abilities for through development. Some concrete instructions for the perfection of the educational process with respect to the development of creative abilities are also given.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ПРИНЦИПИ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА СТРУКТУРА НА ЛИЧНОСТТА*

Ф. ГЕНОВ

Сред многобройните психологически проблеми на възпитанието особено място заема проблемът за установяване на социално-психологическата структура на личността. Това означава да се определят необходимите и качества за успешно изпълняване на социалните и функции.

В психологическата, педагогическата, социологическата, както и в другите видове научна и художествена литература се срещат многобройни систематизации и класификации на необходимите качества на различните видове и типове личности. У нас е широко известна структурата на личността на съветския психолог К. К. Платонов.¹ Известна е и психологическата структура на личността, която се разглежда в учебниците по психология.² Познати са ни и много други структури на съветски, полски³⁴ и на редица буржоазни автори. Всяка от тях е изградена на основата на възприет от тях (автора) принцип или друг вид белег.

* Бел. ред. Темата на лекцията на проф. д-р Ф. Генов на лекториума е „Социално-психологическа структура на социалистическата личност“. Достояние на читателите на списанието се прави само първата част, посветена на методологическите принципи за определяне социално-психологическата структура на личността.

¹ Вж. К. К. Платонов и Г. Г. Голубеев — Психология, М., Высшая школа, 1973, стр. 125.

² Общая психология под ред. на В. В. Богословского и коллектив. М., „Просвещение“, 1973, 59 стр.

³ Stanislaw Kozyr, Kowalski, Jaroslaw Zadost — Dialektika a Społeczeństwo pwm, 1972, s. 513—514.

⁴ Heliodor Muszynski Ideal i cele Wychowania, Pzws 1972, s. 75.

В рамките на определеното време не е възможно да се разгледат достойнствата и недостатъците на съществуващите в литературата структури на личността, затова ще разгледаме само основните положения на развитата от нас концепция за структурата на качествата на социалистическата личност. Някои нейни страни бяха описани в по-раншни публикации.⁵ В какво се състои тази структура?

На основата на функционалния подход се разработва структура на необходимите качества на социалистическата личност за изпълняване на основните ѝ социални функции — трудова, обществено-политическа, възпроизвъдствена и комуникативна.

Кои са изходните принципи при разработването на предлаганата структура?

Първият принцип — това е *принципът на детерминизма*. Човешката психика, като процес, представлява субективен образ на обективната действителност. Разбира се, не само човешката психика, но и всяка към друг вид психика са активно отражение. Различието между психиката на человека и животните е в нейната социална обусловеност. Структурата на социалната среда и особено структурата на социалната практика детерминират и структурата на психиката на человека. Известни са около 36 случая, когато деца израстват в животинска среда и в последствие ги възвръщат към човешкото общество. Всъщност те имат изцяло човешки вид. Когато ги наблюдават, по нищо не могат да ги отличат от другите хора. Оказва се, че независимо от човешкия им вид, те нямат присъщата за человека психика. Да вземем например въпроса за говора или речта, така необходими за общуването между хората.

Тези, които са прекарали около 16 години сред животните, не могат да говорят. Те правят отделни мимически изражения, отделни жестове, издават различни звуци. Всичко това е достатъчно да се разберат с маймуните, но не и с хората. Тези, които са прекарали само около 12 години сред животните, се научават да изричат отделни думи, но не и да говорят. Едва тези, които са прекарали до 9-годишна възраст сред животните, се научават да говорят, но в умствено отношение силно изостават в сравнение със своите връстници.

Какъв е изводът? Човекът, за да стане човек, трябва да живее в човешко общество. К. Маркс справедливо изтъква, че: „Същността на отделната личност не са нейната брада, нейната кръв, нейната абстрактна физическа природа, а нейното социално качество.“⁶

На друго място К. Маркс посочва, че: „Човекът е не само обществено животно, а животно, което може да се обособи само в обществото.“⁷ Ето защо не е възможно да се разбере психиката на человека, т. е.

⁵ Вж. Ф. Генов — „Програмиране развитието на личността в НРБ“, Сб. „Изграждане на развитото социалистическо общество и формиране на личността“, Партизат, С., 1976 г.

— Социалистическата личност, не само модел, но... — в. Поглед, бр. 37 от 1976 г. и бр. 38/1976 г.

— Октомврийската революция и формирането на новия човек, Сп. „Философска мисъл“, кн. 10/1977 г.

— Диалектика на потребностите, функциите и качествата на личността в развитото социалистическо общество. Научни трудове АОНСУ, серия философия, бр. 98/1978 г.

⁶ К. Маркс и Фр. Енгелс — Съч. т. 3, стр. 232.

⁷ К. Маркс и Фр. Енгелс — Съч. т. 1, стр. 236.

да се разбере същността на човека извън неговата социална практика, извън неговите социални отношения.

Това напълно важи и за качествата на човека. Не може да се разберат социално-психологическите особености на човека, не може да се разбере защо даден човек има едни или други качества, без да се потърси тяхната връзка със социалната му среда, без да се познава неговата социална практика.

Известно е, че обикновеният човек различава основните цветове на дъгата, докато един текстилен инженер разпознава около 400 десета. Някои художници или други работници в областта на фаянсовата или керамичните дейности разграничават няколко хиляди комбинации на цветове. Всичко това става не по наследство, а впоследствие след упражняване. Така е и с развитието на чувствителността на слуховите, мускулно-двигателните, тактилните и другите видове усещания.

Не е възможно да се формират силни волеви качества у дадена личност, ако тя не се упражнява в преодоляването на съответните по вид и степен трудности. Ето защо в социалната среда и преди всичко в социалната практика на човека трябва да се търси причината за развитие на едни или други качества.

Вторият принцип — това е принципът на *динамизма на социалната среда*. В основата на социалната среда стоят социалните отношения. Техният вид и особености се определят от вида и особеностите на съответните производствени отношения. Изменението на производствените отношения води до изменение на всички останали социални отношения. Те водят до изменение на цялата социална действителност. Човекът е част от тази действителност, и то не пасивна, а активна. Той я преобразува, а заедно с нея преобразува и самия себе си. К. Маркс посочва, че: „Обстоятелствата създават хората в същата степен, в каквато хората създават обстоятелствата.“⁸ Ето защо изменяйки обстоятелствата, хората изменят и самите себе си, а изменяйки себе си, те имат възможност да изменят след това обстоятелствата, но на по-високо равнище.

Тази диалектическа връзка в развитието на човека в зависимост от развитието на обществото и на развитието на обществото в зависимост от развитието на човека, даде възможност на Маркс и Енгелс да направят революционния извод, че пролетариатът, за да измени своето положение, за да измени своето съществуване, трябва да измени и самия обществен строй. Те писаха: „Пролетарите, за да се проявят като личности, трябва да унищожат съществуващите досега условия на своето собствено съществуване.“⁹

В процеса на взаимодействието между човека и социалната среда, а чрез нея се осъществява в най-целесъобразен и пълен вид взаимодействието между човека и природната среда, се формират онези качества на неговата психика, които му дават възможност да бъде активен преобразувател на своето битие. И на тази основа да бъде активен строител на своята собствена психика, т. е. на самия себе си. Ето, тези особености в проявлениято на психиката на човека, които се детерминират в процеса на неговото взаимодействие със социалната сре-

⁸ К. Маркс и Фр. Енгелс — Съч. т. 3, стр. 39.

⁹ К. Маркс и Фр. Енгелс — Съч. т. 3, стр. 78.

да, представляват неговите социално-психологически особености. Тези социално-психологически особености характеризират по същество качествата на човека като социално същество, характеризират и съответния вид личност. Тяхната съвкупност определя структурата на качествата на тази личност. Ето защо различните видове социална среда детерминират и различните видове структури на личността. Това е доказана теза. Затова в литературата се пише за буржоазна личност, пролетарска личност или личността на работническата класа, социалистическа личност, комунистическа личност, дребнобуржоазна личност и т. н. Освен това този подход ни дава възможност да определим и други видове и типове личности.

Принципът на динамизма изисква да се търси зависимост между структурата на въздействието на социалната среда и структурата на качествата на личността не само в тяхното историческо развитие или сегашното действие, но и в зависимост от потребностите на бъдещето.

Очакваният модел на социалната среда на бъдещето изисква и съответен модел на личността. В този смисъл въздействието на непосредствената социална среда за формирането на личността не всяко га е непосредствено, а и опосредствено. С оглед на своите бъдещи потребности обществото създава не само предпоставки за формиране на една бъдеща личност, но и създава съответните условия за нейното формиране. Системата от тези условия по същество представлява определен модел на система от бъдещи условия, при които ще живее и преди всичко ще се труди личността. В този смисъл е налице изпърварващото възпитание на личността. То е характерно особено за социалистическото общество, в което се наблюдава най-бурен темп на развитие. „Трудността на възпитанието в периода на построяване на новото общество — пише полският социолог Ян Щепански — се заключава преди всичко в това, че педагогическият идеал трябва да изпърварва съществуващата степен на развитие на производствените отношения, че това не може да не предизвика някои разминавания между идеала, сформиран в съзнанието на завършващите училищата, и реалната обществена практика.“¹⁰ Ето този, „педагогически идеал“ има целенасочено и организирано въздействие върху възпитанието на личността. Въздействието на социалната среда не е нито автоматическо, нито механическо. Ето защо при формирането на личността действува и третият принцип — *принципът на съзнателното и активно самопреобразуване и саморазвитие на човека в направление на желания от него педагогически идеал*. Този принцип е в съответствие с марксисткото разбиране за същността на човешката психика като отражение. Тя не е механическо, а активно отражение. Когато човек възприеме въздействието на определени дразнители, то се извършва чрез „съвкупността на вътрешните му условия“ — по израза на С. Л. Рубинштайн, или през призмата на своята психическа нагласа или други мотиви, или ценостни ориентации. Една от основните особености на човешката психика е нейната избирателност. Тя отразява само това, което има някакво значение за съществуването и развитието на човека. В тази активна избирателна насоченост на неговата психика се изявява в най-висока степен

¹⁰ Щепански — Система обучения и модель социалистической личности в кн. Активность личности в социалистическом обществе. М., Варшава, 1974, стр. 280—281.

регулиращото и саморегулиращото поведение на човека във взаимодействието му със средата. Как иначе да си обясним, че в едни и същи обективни условия на социалната и природната среда се формират личности, понякога с коренно противоположни качества? Голяма е ролята на самата личност за определяне насоката и степента на нейното развитие. Тя не може да се извинява само с действието на факторите от средата. Всеки човек е длъжен да анализира това въздействие и да намери начин и средства за противодействие и да привежда своето поведение в посока на интересите на прогресивното обществено развитие. Това означава да формира качества у себе си, да има такова поведение, което да съответствува не само на модела на сегашната социалистическа личност, но и на модела на бъдещата социалистическа и комунистическа личност.

Четвъртият принцип — това е *принципът на дейностния* подход в разбиране същността на човешката психика. Това е един от основните принципи на марксистко-ленинската психология. Без съобразяването с него не може да се разбере същността на човешката психика.

В. И. Ленин посочва: „И най-сетне по какви признаци можем ние да съдим за „реалните помисли и чувства“ на реалните личности? Ясно е, че такъв признак може да бъде само един — действията на тези личности.“¹¹

На друго място Ленин посочва: „За човека съдим не по това какво той говори или мисли за себе си, а по делата му.“¹²

Известни са резултатите от много изследвания, които по емпиричен път ни убеждават в действието на този принцип. Личният опит и този на другите неизпрекъннато потвърждава неговата валидност. Ето защо не могат да се разберат особеностите на човешката психика извън нейното проявление в човешката дейност. И не само в дейността, но и в мотивите за тази дейност.

Този подход дава възможност за научно обяснение на особености на протичане и проявление на психическите процеси, явления и качества. Резултатите от дейността на личността, както и самата дейност са конкретна реализация на потенциалните възможности на нейната психика. Ето защо правилното разбиране на особеностите на качествата на човека, на същността на структурата на неговата личност, може да се постигне най-добре, когато се преценят човешката дейност, когато се преценят резултатите от нея.

Поради това не може да се разглежда личността извън функциите, които тя изпълнява; извън дейността, която извършва; извън резултатите или обществената значимост на тези резултати в нейната дейност.

Може да се приведат много данни от практиката или от емпирични изследвания, с които се доказва, че качествата на личността са детерминирани от дейността, която извършва или следствие на възпитателното въздействие, което се упражнява върху нея. Става дума за специализираното възпитателно въздействие.

Ето защо, за да се разбере структурата на качествата на личността, трябва да се познава *структурата на нейната дейност*. Изследванията върху структурата на дейността на ръководителите в различните

11 В. И. Ленин — Съч. т. 1, стр. 628.

12 В. И. Ленин — Съч. т. 84, стр. 225.

отрасли на социалното управление по убедителен начин показват как тя детерминира структурата на качествата на ръководителите в различните отрасли на социалното управление. Нещо повече, даже различието в структурата на дейността на ръководителя от един и същ отрасъл, но от различно ръководно равнище, детерминира и различие в структурата на техните качества.¹³

В специално проведени изследвания през 1977 г. в Русе, Михайловград и ДИП „Малчика“ — София се установи, че има съществени различия между структурата на качествата на обикновения труженик и структурата на качествата на комуниста.

За да се разбере същността на структурата на дадена личност, трябва да се познават същността и структурата на нейните социални функции. Това са тези задължения, тези основни социални роли, които тя изпълнява в обществото. Чрез тези социални функции личността се изявява като съзнателен и активен преобразувател на обществото и природата. В този процес на целенасочено и организирано преобразуване на своята социална и природна среда тя преобразува и себе си.

Петият принцип — това е *принципът на потребността*, като *източник на човешката активност*. Не може да се разбере правилно социалната активност на човека, ако не се познават онези основни мотиви, онези основни подбудителни сили, които го стимулират за една или друга дейност. В основата на човешката активност стоят човешките потребности. К. Маркс посочва, че: „Никой не може да извърши нещо, което да не е породено от някая негова потребност.“¹⁴

На всеки етап от развитието на човечеството като то като цяло, така и отделните класи са имали различни потребности. Такива потребности има и социалистическата личност. Умелото ръководство на хората зависи дотолкова, доколкото умело се съчетават от ръководители и ръководни органи индивидуалните и обществените потребности и интереси. На Националната партийна конференция др. Т. Живков обърна внимание, че партийните органи и организации не трябва да пренебрегват потребностите на хората, а обратното, те: „... почти са призвани да превръщат грижата към човека в грижа за задоволяване на неговите основни материални и духовни потребности. При това — продължава по-нататък др. Т. Живков — нужно е да се създават условия за тяхното всеобхватно задоволяване, като се използват всички възможности и средства за обогатяване на тези потребности.“¹⁵

Зашо поставяме въпроса за потребностите като източник на човешката активност и какво общо има той със структурата на качествата на личността? При социалистическото общество господствува един основен принцип „от всекиго според способностите, на всекиму според резултатите от труда“. Това означава, че човек може да задоволява само толкова потребности и такива по вид, колкото за тях може да получи разрешение от обществото. Това разрешение зависи от неговия

¹³ Вж. Ф. Генов — Психологически аспекти на управлението. Партиздат, С., 1974.

¹⁴ К. Маркс и Фр. Енгелс — Съч. т. 3, стр. 245.

¹⁵ Т. Живков — За усъвършенствуване на социалистическата организация на труда и плановото ръководство на икономиката. Партиздат, С., 1978, стр. 56—57.

реален принос в производството на материалните или духовните ценности или при извършването на определени услуги. И тук изпъкват на преден план социалните функции, които ще изпълнява тази личност в резултат от нейната дейност в полза на обществото. Разбира се, този принцип все още не действува у нас с пълна сила, тъй като в много отношения резултатите от дейността на родителите облагородяват възможностите за разширяване и задоволяване потребностите на техните деца или на други техни близки. Но независимо от тези отклонения в действието на основния социалистически принцип, той стои в основата на изграждането на социалистическото ни общество. С развитието на социалистическото общество все повече се увеличава възможността за количественото и качественото задоволяване на различните потребности на всяка личност, което все повече ще зависи от обема и качеството на материалните и духовни ценности, които тя произвежда за обществото или услугите, които тя извършва.

Резултатите от нейния труд все повече и повече зависят от подготвеността ѝ за изпълнение на основните ѝ социални функции.

В диалектиката между потребност и функция или социална роля, между функция и дейност, между дейност и качества, в края на крайната се детерминира и социално-психологическата структура на социалистическата личност. Умелото използване на механизма на потребностите за стимулиране на човешката активност — става дума за социалната активност — е важно условие за направляване развитието на самата личност.

Кои са основните социални функции на социалистическата личност? Преди всичко това е *трудовата функция*. К. Маркс посочва, че трудовата дейност е основна форма, от която зависи всяка друга дейност — умствена, политическа, религиозна и т. н.¹⁶ Едва ли е необходимо да се убеждаваме в това, че е нужно човек да се труди и че това е негово основно задължение, че това е негова основна същностна черта като човек, и че това е, както посочва др. Т. Живков: „... основна черта, която характеризира социалистическия начин на живот“.¹⁷

Втората функция, това е *обществено-политическата*. В условията на социализма, когато труженикът е съсобственик заедно с обществото на цялата материално-производствена база, когато труженикът отговаря не само за производството, когато е не само обект, но и субект на социалното управление, тогава все повече на преден план излиза необходимостта от неговото активно участие в управлението. Участието му в управлението е присъща черта на личността на социалистическия труженик.

В буржоазното общество труженикът може да участвува, може и да не участвува в управлението. Буржоазията е тази, която го управлява. Тя допуска труженикът да участва само дотолкова, доколкото няма да засегне основните ѝ интереси. В условията на социализма труженикът е този, който е отговорен за управлението на държавата, за развитието на обществото. Затова формирането и развитието на качествата, които са му необходими, за да участвува в обществено-поли-

¹⁶ К. Маркс и Фр. Енгелс — Съч. т. 3, стр. 72.

¹⁷ Т. Живков — Отчет на ЦК на БКП за периода между X и XI конгрес и предстоящите задачи. Партиздат, С., 1976, стр. 88.

тическия живот, е тясно свързано със задоволяването на основните му социални потребности. Това са: потребност от сигурност, потребност от обществено-политическа активност, потребност от обществено-политическа изява, потребност от обществено-политическа оценка и т. н.

Следващата функция, която изпълнява личността, това е *възпроизвеждането*. Човек трябва да възпроизвежда своите физически и духовни сили, да възпроизвежда своите способности, да възпроизвежда своя род. Без такова възпроизвеждане човек би загинал. Без възпроизвеждане на рода и способностите си не може да се възпроизвежда и самото общество. Без всестранното възпроизвеждане на личността не може и не е възможно всестранното възпроизвеждане на обществото.

Четвъртата функция — това е *комуникативната*. Тя намира израз в общуването на личността с другите хора. Още К. Маркс беше посочил, че богатството на социалистическата личност се определя до голяма степен от богатството на нейните контакти, богатството на нейните взаимоотношения. И в това е едно от коренните различия между богатството на буржоазната личност и богатството на социалистическата личност.

За успешното изпълнение на задачите за всяка от посочените основни социални функции са необходими определени качества. На основата на литературни източници и особено на основата на емпирични изследвания е разработена структурата на основните групи качества на личността на социалистическия труженик. Определени са и качествата, които влизат във всяка една от групите. Разработената структура на качествата на социалистическата личност е изразена схематично. Тя има вид на дърво на качествата на личността в етапа на изграждане на развито социалистическо общество.

Предлаганият модел на качествата на социалистическата личност може да се уточнява, може да се обогатява, може да се изменя, но той може да се възприеме като основа за изследване особеностите на проявленето на тези качества у различните типове или видове личности. Освен това този модел може да послужи като основа за разработка програмите в различните учебни заведения и други социални звена за всестранното възпитание на социалистическата личност.*

* По-нататък в лекцията се разглежда съставът на групите и на подгрупите — качества, необходими на личността на социалистическия труженик.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES FOR DETERMINATION OF THE SOCIOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STRUCTURE OF PERSONALITY

Ph. Genov

The social and psychological structure of personality is studied as a system of qualities formed in the process of its interaction with the social environment. The author considers some of the basic principles of Marx—Lenin psychology in his study of the structure of

personality: the principle of determinism, the principle of dynamism of social environment, the principle of conscious purposeful and organized interaction between man and environment, the principle of activity approach and the principle of demands as a source of human activity. For an optimum development of personality it is necessary for it to perform the following basic social functions in the socialist society labour, social and political, reproductive and communicative. Some proper qualities are necessary for the successful performance of each of them. The concept suggested in the article requires in a certain structure of qualities of the socialist personality to proceed from the structure of activities and the roles which are going to be performed by this personality in society.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ НА ПРОФЕСИОННАТА АДАПТАЦИЯ

З. ИВАНОВА

Националната партийна конференция постави особено актуалния въпрос за научната организация на труда с неговите социално-икономически и психологически проблеми. Това предполага комплексен подход към решаване на новия тип организация на производството в социалистическото общество, в който комплексен подход съществено място заема психологическата наука, извръвала си място на производителна сила.

Един от основните въпроси в психологията на труда и по-специално в научната организация на труда засяга професионалната адаптация. В психологията понятието адаптация се използва на различни ниво на функционална и съдържателна определеност. Една от характеристиките засяга вида и степента на приспособителните механизми на индивида спрямо околната среда. Но адаптацията означава също така промени в поведението под влияние на външните и вътрешните условия, изработване на определен начин на поведение при овладяване на дадена дейност и преодоляване на трудностите. В този смисъл можем да характеризираме адаптацията, от една страна, като процес на целесъобразна дейност, активност и промени в поведението съобразно с изискванията на средата. От друга страна, адаптацията можем да преценяваме по резултата, т. е. ефекта от целесъобразните изменения в поведението на човека при дадени условия на дейност, при налични взаимоотношения между личност и дейност, личност и социална среда.

При разкриване същинството на адаптацията от значение е сложната диалектическа взаимовръзка между вътрешното и външното детерминиране на поведението на човека. Нерядко в самото определяне на адаптацията се отбелязва, че тя е израз на единството на вътрешното и външното. Противно на това, идеалистическите възгледи за приспособяването имат предвид спонтанната дейност, така наречената от тях

вътрешна природа и специфичната за нея целесъобразност, без да се отчита взаимодействието със средата, а още по-малко с обществената среда.

Кои са тези вътрешни субективни условия, които опосредствуват психичния ефект на външното въздействие? Имаме предвид цялостната сложна структура на индивида и личността, а именно: многообразните психични процеси, психични състояния, индивидуални качества, установки, знания, умения. В този комплекс от характеристики особено значение има активността на личността, която определя отношението към дадена ситуация, към даден вид дейност и взаимодействието със средата.

Марксическата теория за взаимодействието между вътрешното и външното дава възможност за опровергаване на такива схващания за адаптацията, които търсят нейните механизми в иманентните, вътрешни психични сили, без да оценяват диалектическата взаимовръзка между вътрешното и външното детерминиране на поведението. При характеризиране ролята на външното въздействие, ролята на средата и нейната диалектическа взаимовръзка с обекта на дейност за разкриване същността на адаптацията ние имаме предвид теоретическата обосновка на Рубиншайн, който отбелязва, че условията на живот не представляват сами по себе си средата, а тази система от реакции и отношения, в които се включва човекът. Те определят субективното отношение към окръжаващата среда, изразяващо се в неговите стремежи, склонности и др., които се формират под въздействието на външните условия и на свой ред опосредствуват взаимозависимостта на поведението от външните условия, от обективните отношения, при които живее човекът. От външните обстоятелства се отделят тези, които се намират в определени обективни отношения към живота на човека, отделя се това, което отговаря на потребностите. Всичко това дава методологическата основа за разбиране на психологическата същност на адаптацията към даден вид дейност, включително и към обществената среда.

При преценяване социално-психологическите аспекти на адаптацията имаме предвид и положението, че обществото не представлява само външна среда, а самите обществени условия носят в себе си мотиви на дейността и съответните средства и способи. С това марксическата психология се противопоставя на концепцията за обществото като външна среда, към която човекът е принуден да се приспособява.

Проблемът за трудово-профессионалната адаптация може да се разглежда от различни гледни точки: социално-икономическа, социално-психологическа, инженерно-психологическа и професионално-психологическа.

В социологията на труда проблемът за адаптацията е свързан с приобщаването на човека към труда и професията, т. е. тя е израз на сложните процеси на взаимно въздействие и приспособяване между човека, средствата, предмета на труда и средата, включително приспособяване към изискванията и съдържанието на труда, организацията, режима и условията на работа.

В социалната психология и по-специално в социалната психология на труда адаптацията се схваща като процес на взаимодействие между личност и професионална среда, приспособяване към отношения, тра-

диции и ценностни ориентири. Касае се до активно приспособяване на човека към цялата съвкупност от социални условия, в които противачества трудовата дейност, изразено в неговото активно отношение и поведение.

Социално-психологическите аспекти на професионалната адаптация засягат включването на работника в система от взаимоотношения, характерни за дадена производствена група, както и процеса на тяхното регулиране. При специфичната оценка на адаптационните възможности към трудовия колектив се имат предвид и някои основни характеристики на социалната взаимовръзка. От една страна, се разкрива информиращата роля на колектива, т. е. възможност за обмен на опит в процеса на професионалната дейност, а от друга страна, е от значение организиращата роля, която предполага включване на работника в различни форми на съвместна дейност съобразно с обществените изисквания, организацията на труда в предприятието и работните колективи.

Друг аспект на проблема за професионалната адаптация включва сложната взаимовръзка между човека, оръдие на труда и работна среда или това, което наричаме система „човек—машина“. Адаптацията засяга закономерностите, позволяващи осъществяването и развитието на различни системи при определено взаимодействие на техните вътрешни и външни условия на съществуване. Системата „човек—оръдие на труда“ или системата „човек—машина“ има свои специфични характеристики на взаимовръзка, регулация и саморегулация с оглед на осъществяване оптималните възможности на човека за адаптиране към машината и обратно: адаптиране на машината към оптималните възможности на човека.

Всичко това означава, че е необходимо да преценим възможностите на човека да съгласува своята дейност към специфичните изисквания, които поставят съвременните професии на нивото на високоорганизирана техника, като се имат предвид както големите адаптационни възможности, така и някои ограничения. В основата на тези оценки стои единната взаимосъвързаност на системата „човек—машина“, включваща работната задача, материалите за обработка, обекта на труда, средствата на труда, методите на работа, условията за работа, организация на труда и човекът с неговите индивидуални качества и трудово-профессионални възможности.

Нашата основна задача е да характеризираме тези психологически компоненти, които определят сложната картина на професионалната адаптация.

Професионалната установка допринася за осъществяване на адаптацията към дейността. Установката преценяваме като универсално състояние на готовност към определен вид дейност, свързана с активизация на личността и насоченост към изпълнение на една или друга задача. Имат значение способностите, качествата на личността, познавателното, мотивационното, поведенческото отношение към труда. От значение е и фактът, че условията на труда въздействуват върху рабочия опосредствено, чрез изградената работна установка.

Различаваме няколко уровня на изработена установъчна система, които отразяват характера и силата на опосредствената връзка между ситуация и поведение, играят роля на социално-психологически регулатор на поведението на личността. Елементарно изработената уста-

новка изразява непосредствено действената готовност. Установката, формирана на основата на социална потребност и ситуации, носи емоционално-оценъчни, когнитивни и поведенчески елементи. В други случаи насочеността към определена област на активност е формирана на основата на сложни социални потребности с по-ясно изразени познавателни, емоционални и поведенчески елементи. Висшият уровень на установъчна система се изработва на основата на ценностна ориентация.

Психичната готовност за труд, която отразява многостранно взаимовръзката между личност и дейност, разкрива някои от основните психологически характеристики на трудовата адаптация. Имаме предвид степента на изработената професионална установка, изявената целенасоченост и активност, реализацията на личността в професията, нивото на професионалната пригодност, отношението към труда, мотивацията, емоционалната нагласа, личностната значимост на дейността, професионалният уровень, претенциите, удовлетвореността от труда, професионалната устойчивост, степента на напрежение.

Психичната готовност за труд е израз на динамичната страна на личността с нейните активизационни компоненти. Тя определя възможността за ефективно изпълнение на дейността, отразява функционалната готовност, а също така и резултативната ефективност от тази дейност. Степените на адаптация към труда зависят от външните и вътрешните условия на трудова дейност, като взаимодействията на външните условия се пречупват през вътрешната установка и по този начин определят динамиката на психичната готовност за труд.

Към обективните условия отнасяме характера и съдържанието на самия труд — едно от водещите условия, степента на сложност и трудност в изпълнение на работните задачи, условия на работната среда (не само предметна, но и обществена), начин на организация на труда, професионални перспективи и т. н. Към субективните, вътрешните условия отнасяме степента на целенасоченост и активност, отношението към работата, характера на мотивацията и особено — съответствието между целта на трудовата дейност и мотивите, нивото на професионалната пригодност и самооценката на професионалните възможности, индивидуалния стил на работа и придобит опит, степента на самоконтрол и управление на собственото поведение в процеса на работата. Готовността за работа се свързва и с психичните състояния, които изразяват сложното, динамично взаимодействие между интелектуални, емоционални, мотивационни и волеви компоненти. Намира отражение и функционалната характеристика на работоспособността, работното напрежение, осъществената оптимална работна характеристика, състоянието и fazите на умора и тяхната динамика в процеса на работата.

Различаваме няколко нива на психична готовност за труд. Устойчивата дълговременна готовност за труд се свързва с изработената система от професионално значими качества, професионални нагласи, придобити навици и опит в дадена област на дейност. Това отразява фактически относително устойчивата характеристика на личността. Осъщественото ниво на адаптация може да се третира като продължител на трайна готовност за дейност в определена професионална област. Ситуативната, временната готовност за дейност отразява работно състояние на вработване и съхранение на работоспособността в течение

на един работен цикъл. Това означава активизиране и съхранение на енергетичните и функционалните възможности за успешно действие при дадена ситуация. Във връзка с това говорим за ситуативна адаптация. При условията на повишени изисквания на професията към человека различаваме специфична форма — готовност към извънредно действие, към висока бдителност за съхраняване на оптималните психични функции през целия работен цикъл.

Съществена роля за адаптацията имат професионалните цели, във връзка с което се определя нивото на изявена активност и резултатите от дейността. Особено значение има съотнасянето на личните цели с целите на работната група, на цеха, на цялото производство. Това се свързва със степента на осъществени професионални задачи, тяхното осмисляне и анализ на средствата за постигането им. От психологическа гледна точка постигането на производствената цел се осъществява чрез динамична система от действия и операции. Трудово-професионалното поведение на личността и от тук степента на интензивност на нейната адаптация зависят от степента на целенасоченост, осъзнатост, активно отношение към поставените задачи, личния принос за осъществяване на общите цели, достигане на определени личностни обществено значими резултати.

В процеса на професионалната дейност от значение е също така значимостта на поставените задачи, която се определя не само от личностното отношение, но има много по-широк обществен характер. От една страна, значимостта се свързва с действения характер на поведението при определена ситуация за решаване на дадена задача. От друга страна, значимостта може да носи и потенциално-действен характер, като определя друг тип адаптивна възможност на личността в процеса на професионалната дейност.

Не винаги професионалната цел осигурява правилна адаптация. Например, когато не са налице професионално значими качества, се стига до затруднения в усвояване на професионалната дейност и до намаляване ефективността на резултата поради несъответствие между изискванията на професията и професионалната пригодност на личността. В тези случаи може да се стигне до вътрешни конфликти и до значително затрудняване на адаптацията. Професионалната цел също трудно се осъществява при противоречива мотивировка, при борба между няколко мотива. Отбелязват се трудности в професионалната адаптация и когато няма съответствие между личните професионални планове и реалните нужди от кадри, а също така и при несъответствие между намеренията на младежите и тяхното实在но осъществяване.

Всичко това налага оценка на професионалната активност на личността като компонент от общата социална активност. Много важно място заема оценката за резултата от собствената дейност, за степента на осъществяване на производствената задача, за нивото на постигната професионална цел. Съществува неразрывна връзка между процесуалната и резултативната страна, между оценката на самата дейност и постигнатия резултат. Самият резултат се превръща в мотив за по-нататъшен контрол и за по-висока ефективност в работата. Този процес значително улеснява адаптацията към професионалната дейност.

Особено значение за изясняване сложните механизми на професионалната адаптация имат аспирациите на личността, свързани с очак-

вания и постигнатия резултат от работата. Това разкрива ролята на самооценката в професионалната адаптация. Очаква се, че много високата и много ниската самооценка в сравнение с определен еталон на ефективност в професионалната дейност могат да доведат до конфликтни ситуации и нарушения в процеса на адаптацията.

Самореализацията отразява нивото на разгръщане на личностния потенциал (интелектуален, творчески, емоционален, волев). На тази основа се оценява възможността личността да се реализира и изяви в професията. Може да се стигне до неправилна адаптация при несъответствие между нивото на самооценката на собствените постижения и оценката на другите, както и несъответствие между това, което работникът иска, и това, което реално постига. Стремежът към успех се свързва с целеустременост и настойчивост в постигане на поставената задача. Уровеньт на аспирации на личността от тук се свързва с потребността за успех и избягване на неуспеха. Това отразява още една съществена страна на психологическия механизъм на професионалната адаптация.

При оценка на адаптивните възможности от значение е началният уровень на претенции при самия избор на професия и при навлизане в професионалната дейност. Важна е по-нататък оценката за нивото на претенции след регистриране на обективен или субективен преживян успех или неуспех. В тези случаи намираме разнопосочно изменение в уровня на претенции. Високият уровень на претенции в едни случаи съответствува на възможностите за постижения в дадена област на дейност, в други случаи надвишава индивидуалните способности и възможности или пък е израз на потенциални възможности на личността за творческо усвояване на дадена професия, без те да са изявени в тяхната пълнота. На нивото на средно изявени претенции намираме в едни случаи известно целепоставяне, но без достатъчно проявена настойчивост за осъществяване на професионалните цели, а в други случаи самооценка, съответствуваща на средните реални възможности на личността за успех в професията. При ниско ниво на претенции личността не изявява стремеж към висок професионален статус, не преследва определени цели в трудово-професионалната дейност, не се стреми към високи постижения.

Картина на професионалната адаптация в психологическия смисъл се определя и от отношението към трудово-професионалната дейност и преди всичко от мотивацията. Мотивиращата система засяга както самата дейност и подбудите за нейното извършване, така и резултатите от дейността. Изпълнението на задачите се осъществява на различни нива на осмисленост — от обикновената действена активност до творческото решение на задачите. Не по-малко значение има съдържателно-смисловата страна на мотивите. Тези основни характеристики на мотивацията, свързани с подбудите, със смисъла на дейността и нейния резултат, несъмнено дават отражение върху нивото и характера на адаптацията към трудово-професионалната дейност. Силната мотивация, насочена към осъществяване на професионалната цел и постигане на висока ефективност на труда, води обикновено до преодоляване на трудностите, до повишена активност и от тук — улеснява адаптацията към професията. Устойчивото мотивиращо ядро улеснява про-

цеса на адаптацията, като тук, наред с действената и резултативната страна, особено значение има осъзнаване смисъла на професията.

При разкриване на психологическите компоненти на адаптиращата във връзка с мотивацията имаме предвид и някои специфични нива на вътрешна регулация на поведението. Много важно място заема формирането на устойчива мотивационна система, която има и функциите на многоуровенна система на регулация на поведението. В тази система върхово място заема ценностната ориентация, свързана със смисъла на работата в дадена област на трудова дейност. Много голямо значение има характерът на трудностите, пред които е поставен работникът, както и преодоляването на тези трудности благодарение на мотивационния комплекс. С право се отбележва следното важно изискване: мотивира се и става обект на претенции обикновено не съвсем леката, но не и неизпълнима задача, а само тази задача, която в известна степен поставя изисквания за висока активност и преодоляване на трудности.

Мотивът като вътрешна подбуда за постигане на производствена цел засяга, от една страна, жизнените потребности и условията на труда; от друга страна, дава възможност за оценка положението на личността в обществено-профессионалната структура. С оглед на това, изпълнението на производствената задача може да се мотивира от материалната изгода, респективно работната заплата, от социалния престиж на професията и възможностите за изява на личността, от съгласуването на личните с обществените интереси, оценката на степента на трудности, произтичащи от индивидуалните особености, възможността за творчество, степента на удовлетвореност от осъществените трудови задачи и постигнатия резултат, общественото мнение, изискванията и очакванията на другите от работника, възможностите за растеж в професията.

Изследванията в тази област показват, че процесът на адаптация е най-лек, когато насочеността на работника засяга съдържателната и резултативната характеристика на трудовата дейност; мотивация, свързана с обективния и субективния престиж на професията, предполага вече осъществяване на стабилно отношение, докато адаптирането към трудово-профессионалната дейност при водещ мотив материално въз награждение остава нестабилно, външно обусловено от условията, осигуряващи материалната задоволеност, а не от труда и неговото смислово съдържание.

Адаптацията зависи също така и от степента на удовлетвореност, която е свързана с потребностите, емоционалното отношение, мотивите за дейност и оценка на постигнатите резултати. Тя отразява емоционално-мотивационното отношение към труда, на основата на оценка на реално изпълнимата работа, очакваните резултати и проявените претенции, степента на задоволяване на потребностите. Адаптацията е толкова по-пълна и с по-осмислено съдържание, колкото повече в процеса на труда се осъществява задоволяване на социални, личностни и професионални потребности. В този случай удовлетвореността се свързва с трайни жизнени и професионални стремежи и планове. При удовлетворяване на по-ниски потребности адаптацията не носи траен характер и се свежда до така наречената ситуативна удовлетвореност.

Емоционално-мотивационният комплекс и особено неговата интензивност оказва несъмнено влияние върху дейността на човека. Но силната мотивация повишава качеството на изпълнение само в определени предели. При емоционално напрежение адаптацията се повлиява отрицателно, което се изразява в качествени и количествени промени в начина на работа, показващи понижение в ефективността на дейността. Характерни са състоянията на вълнения, тревога, дори дезорганизация на дейността, особено при затруднение в изпълнение на работната задача. При такава емоционална нагласа значително се понижава удовлетвореността от труда. При затруднени възможности за преживяване на чувствата на задоволство от професионалния труд се изработва емоционално-мотивационна стратегия за търсене на изява на личността вън от професията. При висока степен на удовлетвореност от труда наблюдаваме радост от работа, чувство на успех, въодушевление, стигащо понякога до ентузиазъм и даващо възможност да се разгърнат творческите сили на личността.

Удовлетвореността намира две основни форми на изява: в единия случай говорим за ситуативна удовлетвореност от работата, определяща адаптацията към конкретни изисквания от труда; в други случаи удовлетвореността е свързана с трайни жизнени планове, изработване на определена стратегия на поведение, стабилизиращо отношение към професията и от тук — повишена вътрешна организираност.

Това са по-важните характеристики на професионалната адаптация в психологически аспект, отразяващи комплексното третиране на този проблем в цялостната система на оценка на субективния фактор в трудовата дейност.

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF PROFESSIONAL ADAPTATION

Z. Ivanova

The basic psychological components of professional adaptation are related to important aspects of manifestation and formation of personality in labour activity. The readiness for labour is one of the complex indices for the degree of adaptation. The building up of professional formation, professional stability, the level of professional realization of personality, the degree of correspondence between professional requirements and personality qualities of professional significance and the individual style of work are of particular importance. The author underlines the role of purpose determination, activity and assessment of results of action as well as the significance of the tasks performed. Parallel with this, person's aspirations connected with the expected and achieved results are also important. The level and character of adaptation are determined by the motives for labour and professional

activity, by their inductive and meaningful function as well as the building up of a stable motivation complex. Another index for adaptation to the profession is revealed in the level of satisfaction from labour expressed by the degree of satisfied demands, stimuli for activity, emotional attitude towards labour and realized results. Adaptation reflects a complex dynamic interaction between personality and activity with the corresponding motivational, activation and emotional components.

От 16 до 19 май 1978 година по време на Дните на Москва в София Центърът по теория и управление на идеологическия процес на АОНСУ при ЦК на БКП, Институтът за пропаганда на марксизма-ленинизма при Софийския градски комитет на БКП и Дружеството на психолозите в България организираха лекториум по проблемите на психологията на възпитанието с участието на изтъкнати учени от СССР, ПНР и нашата страна.

В този брой поместваме със съкращение докладите на акад. С. Гановски — „Психологията и възпитанието на социалистическата личност“, на проф. Г. Пирьов — „За възпитанието на творчески личности“, на проф. Ф. Генов — „Методологически принципи за определяне социално-психологическата структура на личността“ и на проф. З. Иванова — „Психологически проблеми на професионалната адаптация“.

Списание „Проблеми на пропагандата“ от 1978 година публикува вече някои материали на участниците в тази пръвка на творческо сътрудничество, както следва: в кн. № 6 — на Е. Шорохова — „Методологически проблеми на психологията на личността“, на Васил Момов — „Комплексният подход в идеологическата практика на партията и психологията на възпитанието“, кн. № 7 на А. Бодальов — „Общуването и формирането на личността“, на К. Василева — „Социално-психологическата специфика на масовото общуване като възпитателен процес“, на Васил Тасев — „Идеологическото възпитание и ценностната ориентация“, в кн. № 8 на Х. Й. Лийметс — „Комплексният подход във възпитанието на личността“, на Винценти Окон — „Единството на личността и множеството на пътищата за нейното формиране.“

ПСИХИЧНОТО ПРЕЖИВЯВАНЕ

А. ПЕТКОВ

Психичното преживяване като аспект на оценъчно-мотивационното отношение на личността към външната среда и своята собствена дейност все повече се налага като един от важните проблеми на психичното отражение. За съжаление този проблем досега не е бил в нужната степен обект на научно-психологическо изследване.

Психичното преживяване в материалистическата психология се определя преди всичко като отношение на личността към собствения ѝ психичен живот. По своята същност то е субективно, защото отразява непосредственото отношение на личността към своята психична дейност. Всяко външно въздействие, до колкото приема характер на образ на идеално, субективно, е и преживяване. То е отношение на субекта към тези образи, включени в неговата жизнедеятелност.

Например при машините нямаме идеален образ, поради което нямаме преживяване. За машините нито едно въздействие не става преживяване. „Машината може да използва многочислени сведения, заложени в нейната памет — пише Ветров, — но това използване никога не води към появата на образи, представи, които тя би преживяла така, както преживява човек. Машината е способна да възпроизведе външните телесни прояви на различните човешки чувства, но тя не притежава чувство за болка, не изпитва ужас и т. н., както това е при човека. С една дума, машината е лишена от вътрешния свят на преживявания.“¹

В психологията се говори за „значещи“ преживявания. Според Басин „значещи“ преживявания са преди всичко тези, които са неразрывно споени с поведенческата практика, с дейността на човека, с движещите мотиви на неговото „извънлабораторно“ поведение, с неговите основни биологично и социално детерминирани влечения и потребности, това са преживявания, изградени от дейността и отразяващи основните влечения.²

Шингаров свързва преживяването с емоциите. „Съзнанието на конкретната личност — пише той, — това е едновременно и познание на външния свят, и противопоставяне познаващия субект на този свят, това е образ на външния свят и преживяване на неговото въздействие върху човека. Преживяването изразява личностната субективна страна на процеса на осъзнаването на външния свят. Преживяването — това е форма на съществуване на психичното в индивидуалното съзнание. Всеки психичен процес, доколкото той е на дадена личност, има своето битие в неговото съзнание. Проявява се в съзнанието на тази личност във вид на преживяване.“³

¹ А. Д. Ветров, Замечание по вопросу по предмете психологии..., Вопросы психологии 1972 г., кн. 2, стр. 126.

² Ф. В. Басин, „Значещи“ преживявания и проблема собственно психологические закономерности. Вопросы психологии 1962 г., кн. 36, стр. 112.

³ Г. Шингаров, Эмоции и чувства, М. 1971 г., стр. 83.

Първото нещо, с което човек се сблъскава, първата за него даденост, която той непосредствено съзерцава, това са неговите субективни преживявания. След това, като съпоставя своите субективни преживявания с външните дразнителни, той разкрива тяхното обективно обусловено съдържание. По-нататък личността осъзнава себе си като отделна от външния свят и своето преживяване като нейно преживяване на въздействията на обкръжаващата я среда. Психичните преживявания са реални, жизнени процеси, които имат съществено значение за живота на човека. Те имат своята дълбока основа в жизнедеятельността на човека, в уравновесяването и приспособяването му към външната среда. Преживяванията са свързани с нормалното функциониране на организма и запазването на цялостния характер на личността. Преживяването сигнализира също за нейната дезинтеграция.

Психичното преживяване като отношение оценка на значението за личността на външното въздействие, за нейното самосъхранение има не по-малко съществено значение за запазването и развитието на личността. Психичното преживяване е свързано преди всичко с личността като субект на дейност. То споява в действено единство познавателните с афективно-ефективните сфери в психиката на личността, без което е невъзможно реализацията на личността.

В преживяването често пъти намира отражение неуловимото за съзнанието значение на даден дразнител или ситуация за съхраняването на единството на личността. То отразява най-тънките нюанси на отношение между личност и ситуация, необходим за пълното разгръщане на личността, на нейните вътрешни потенциални сили, за нейното самоутвърждаване, самореализация, в края на краишата за пълното равновесие между личност и среда.

Преживяването сигнализира в какво отношение се намира даден дразнител или ситуация към вътрешните тенденции на личността, към нейното динамично равновесие. Става дума за равновесие не като покой, а като динамично равновесие, съвпадение на вътрешна енергия и активност на личността с необходимите външни условия за тяхното проявление, отреагиране — в личностен аспект за самоутвърждаването, самореализацията на личността, на нейните претенции, самочувствие, цели, стремежи, идеали и т. н. — до колко дадена ситуация е по посока на вътрешната структура на личността и притежава необходимите условия за нейното равновесие.

Преживяването има своя дял в подготовката на организма към дейност, осигурява енергийните ресурси, мобилизира чрез доминантата и установката съответните психо-физически апарати, органи, функционални връзки, необходими за реализацията на дадена дейност и през цялото време на действия поддържат енергийния тонус.

Преживяването е най-тясно свързано с чувствата, но не е тъждествено с тях. То може да възникне и на основата на интелектуално-оценъчно отношение на личността, особено за целесъобразността на собствените ѝ постъпки.

В личността като цяло по специфичен начин (индивидуален за всяка) се пречува външната среда като психично преживяване. Тук влизат афективно-емоционалните фактори, свързани с конкретните потребности на отделната личност, с тяхната актуална структура като подбудители в даден момент. Влизат също така оценъчното

отношение, в което участват не само афективните фактори, но и рефлексията, т. е. пречупено през съзнанието, осмислено на основата на миналия опит и през призмата на обществените и лични норми и критерии на оценка. Преживяването е свързано с осъзнаването на личността, със смисъла и значението на своите собствени постъпки. Тук влиза и контрол на личността върху стихиите на своите влечения — подчиняване своето поведение на нравствени принципи и норми, налагани от обществото и станали нейни вътрешни принципи.

Психичното преживяване, за разлика от познавателната страна на психиката, не може да бъде изследвано откъснато от конкретната личност. Преживяването е винаги дълбоко личностно, специфично за всяка отделна личност. То е проявление на цялостната личност, на нейната вътрешна психична структура и резултат от своеобразни, индивидуални за всяка личност отношения между нейния вътрешен психичен облик и индивидуалното битие. Поради това психичното преживяване не може, както познанието, да се абстрагира от конкретната личност.

Психичното преживяване има дълбоко интегрален характер. То е свързано с всички психични процеси и явления, доколкото те са прояви на личността и имат жизнено значение за нея. В тяхното преживяване от личността намира израз нейното отношение към външните условия, които го пораждат. Поради това преживяването не е някакъв самостоятелен феномен, то има дълбоките си корени в потребностите на личността, в борбата ѝ за съществуване, самосъхранение и развитие, поради което психичното преживяване съществува всяка психична дейност на човека.

Основно условие за нормалното съществуване и развитие на личността е нейното равновесие с външната среда. Съществува биологично и психично равновесие. Биологичното равновесие изисква животният организъм да запази своята цялостност. Това е свързано с регулирането на различните физиологични, биологични, биофизични и други процеси на организма чрез взаимодействието на организма с външната физическа среда. Нарушаването на биологическото равновесие, както знаем, създава напрежение, вътрешен импулс към действие за възстановяване на равновесието. Изхождайки от това, Шингаров вижда дълбоките корени на психичното преживяване в „самата същност на живота, в обмяната на вещества и уравновесяването на организма със средата.“⁴

Не може да се отрече, че дълбоките корени на преживяванията водят към биологическото приспособяване. Но това ни разкрива само биологическата основа на преживяването. То не ни разкрива специфично-личностното, човешкото в преживяванията.

Психичното приспособяване е най-висша форма на приспособяване и уравновесяване на личността с обкръжаващата я среда, но за съжаление това е един неизследван за сега проблем в психологията.

Психичното преживяване е свързано със структурата на психичния живот на личността, в резултат на което тя реагира като цяло чрез целия свой психичен облик. Вътрешната структура на личността е външно обусловено вътрешно състояние със свои закономерности,

⁴ Г. Шингаров, цит. съч., стр. 91.

относителна самостоятелност и обособеност от външните условия. Това обуславя относителна самостоятелност в реакциите на личността, тяхната вътрешна обусловеност и психична мотивация. Активността на личността в този случай произтича от стремежа да се действува съобразно установената структура и да се запази тя такава, каквато се е закрепила.

Личността се стреми да запази тази структура, защото благодарение на нея тя може най-добре да се приспособява към установилилите се и относително трайни за нея външни условия. Известно ни е от психиатрията, че при дезинтеграция на личността, т. е. при нарушение на нейната цялостност поведението на личността губи своя адекватен на външните условия характер.

Но външните условия се изменят. Ако тези изменения са в дисонанс със структурата, със системата на вътрешния психичен облик на личността, те срещат съпротива от нейна страна и в този случай тя остава индиферентна или се съпротивлява на изменениета, които те предизвикват във вътрешната структура.

Ако външните изменения нямат съществено значение за личността, не прерастват в значителни трайни преживявания, те в края на краищата биват изтласквани от личността. Но ако имат съществено значение, ако водят до наруšаване на съответствието между вътрешна и външна среда и създават конфликт между личност и среда или заплашват с дезинтеграция на личността, в този случай вътрешната структура, за да запази цялостния си характер, трябва да се преустрои съобразно харектера на изменилите се външни условия. На тази основа възниква избирателно-оценъчното отношение на личността към външните въздействия и промени. В този случай възниква психичното преживяване като своеобразна специфична оценка на личността на външните обстоятелства, съотнесени към вътрешните тенденции, произтичащи от установената структура на психическия живот на личността.

Психичното преживяване е свързано с вътрешно-психичното равновесие, хармония между отделните съставки, елементи, подструктури в цялостната структура на личността. Тази хармония може да бъде подложена на натиск от външните фактори, водещи до нейното нарушение. Може да настъпи дисхармония, новите психични образования да влязат в противоречие със съществуващото структурно единство в психичния живот на личността. Например: да влязат в противоречие с утвърдилите се вече убеждения, нравствени принципи и норми и т. н. Това поражда напрежение в психичния живот на личността, което подобужда дейност, насочена към отстраняване на дисхармонията. Резултат от това е възникването на активно-избирателно оценъчно отношение на личността към външната среда, към онези страни от нея, които имат отношение към възстановяването на равновесието.

Личността като субект на дейност, върху основата на изградена на нейна вътрешна психична структура, се отнася оценъчно към своите постъпки и ги регулира на базата на съществуващите в нейния духовен свят, мироглед, нравствени и други ценности и норми. Ако последиците от поведението на личността се окажат в противоречие с нейните убеждения, нравствени принципи и прочее, възниква дисхармония в психичната структура, нарушила се нейното единство. Това

намира израз в своеобразно специфично психично преживяване от личността на конфликт с външната среда, на нарушено вътрешно равновесие.

Това са обективните и субективни причини, които обуславят най-дълбоките корени на психичните преживявания. Те могат да бъдат обект на научно-психологическо изследване. След като опознаем личността като цяло, нейната вътрешна структура, на тази основа и нейното индивидуално избирателно отношение към външната среда и по-специално онова специфично отношение, което възниква между личността и обкръжаващата я среда, ние ще разкрием и онези „значещи“ преживявания, за които става дума.

По-нататък психическите преживявания могат да бъдат изследвани чрез разкриване на тяхната конкретна детерминираност — отнесени към определени обекти и ситуации и в зависимост от конкретното отношение, в което се оказва дадена личност с тях. Но за това трябва да се проникне, да се познава вътрешният субективен свят на личността и психичното да се изследва в неговата пълнота като психично отражение, включващо и образно-познавателното съдържание, и оценъчно-мотивационното отношение, и психичното преживяване.

PSYCHIC EXPERIENCE

A. Petkov

Psychic experience is studied as an important aspect of psychic reflection. Each influence from the outside, as far as it acquires the character of an image, ideal and subjective, is an experience. The experience is a relation, an assessment on the part of personality towards such images included in its activity. It signals for the dynamic equilibrium or discordance between the inner energy and activity of personality and the outside conditions necessary for its self-realization.

Psychic experience is always thoroughly personal, specific for each person, and it cannot be abstracted from the concrete completeness of personality.

КОНРАД ЛОРЕНЦ И НЕГОВАТА ТЕОРИЯ ЗА АГРЕСИЯТА

(Критически аспекти)

К. ГАНОВСКА

Днес на Запад е широко разпространена тенденцията към биологизиране на социалните явления. Тези опити не са новост, а всъщност представляват модернизирана форма на социалдарвинизма, чиито антинаучни възгледи бяха разкритикувани най-убедително още от основоположниците на марксизма. Те научно доказаха, че биологическите закони не могат да бъдат прилагани при анализирането на социалните явления. Най-нова проява на буржоазното биологизаторство са възгледите на някои представители на етологията¹, в чиито трудове все по-осезателно се наблюдава антропоморфизация на поведението на животните и биологизация на поведението на човека. Според тях единствено чрез изучаване поведението на животните и извършване на съответни аналогии със социалното поведение на човека ще бъде възможно изясняването на действителните причини на едни или други социални явления и постъпки на хора. Не могат да не бъдат признати значителните приноси на етологията в изучаването на важните закономерности на биологията и психологията на животните. Но всякакви опити да се разглеждат мотивите на социалното поведение на човека като аналоги на стадното поведение на животните са абсолютно неправилни и водят до деформирано представяне на човешката природа.

Изразена биологизация на човешкото поведение срещаме в трудовете на австрийския учен К. Лоренц, привърженик на широко разпространената на Запад биогенетическа концепция, чийто основен тезис е, че стремежът към агресия, считан за вроден инстинкт на човешката природа, е източник на всички социални конфликти.

Конрад Лоренц има огромно научно творчество², в което са разработени основните теоретически положения на етологията. Неговите произведения засягат психологията на животните, структурата и движещите сили на инстинктивното им поведение. Той е всепризнат за „бща“³ на социалната етология. От своите съвременници той допри-

¹ Етология — от гр. *ethos* — характер, *logos* — учение. Наука за сравнителното изследване на поведението на животните в естествената им среда. Редица западни учени (Р. Арди, Дж. Скот, К. Лоренц, Д. Морис и др.) неправомерно пренасят откритите от етологията закономерности в поведението на животните върху човека и човешкото общество. Абсолютизират действието на биологическите фактори, те ги пренасят в сферата на обществения живот, твърдейки, че поведението на животните е прототип на човешкото поведение. Именно това грубо преувеличаване на тяхната роля е послужило като теоретична основа на реакционните биологизаторски възгледи.

² По-важните му произведения са следните:

King Solomon's Ring. New York: Crowell, 1952. Прев. на бълг. Соломоновият пръстен, С., ДИ Наука и изкуство, 1969, 175 с. Man Meets Dog. Baltimore: Penguin, 1964. Evolution and Modification of Behavior, Chicago: University of Chicago Press, 1965 On Aggression, New York, Harcourt, Brace World, 1966.

³ Самият той отрича това определение. За своя заслуга подчертава откриването на изследванията на ученичите Ч. Уитън, О. Хайнрот, на чиято база разгръща своите проучвания и ги осмисля от психологическа гледна точка.

нася най-много за прогреса на науката за поведението и пръв дава най-ното позитивно съдържание като наука. За своите големи заслуги в областта на физиологията и медицината през 1973 г. той е удостоен с Нобелова награда.⁴ Това даде повод да се напомни в западната преса за благосклонното отношение на австрийския учен към нацистката идеология. В академичните издания се отбелязват редица критични нападки срещу наградата; други автори го защищават, подчертавайки, че той е жертва на едно системно преследване. Самият Лоренц никога не е отричал, че теориите на нацизма са го привличали. Днес той отчита като наивна своя грешка това, като подчертава, че никой не е допускал, че ще се има предвид убийство, когато става дума за селекция.

Много изследователска енергия посвещава видният учен за изясняване агресивното поведение на животните или както той самият отбелязва — за „естествената история на агресията“, реализирана в неговата нашумяла книга „Върху агресията“. Тя може да се приеме за своеобразна сума на теоретическите виждания на Лоренц, за философска квинтесенция, осмисляща всичките му практически изследвания и наблюдения. Получила е широка известност сред психолозите и социолозите и в повечето случаи е възприета като апология на агресията. Според буржоазния печат тя е произведение, „откриващо епоха“, което я издига в ранг на световен бестселър. Тук би могло да се отбележи, че тази книга не е била пощадена и от рязка критика.

Лоренц, изучавайки поведението на много животни в естествена-та им среда, си поставя за задача да разкрие вродените механизми на агресивното поведение. Той използва етологичните данни, за да подкрепи своите възгledи, че у много животни съществува генетично обусловена „агресия“, насочена към отделните представители на един и същи вид, т. е. „вътревидовата агресия“ и я определя като „инстинкт, който както всеки друг спомага за оцеляването на видовете при естествените им условия на живот.“⁵

К. Лоренц подчертава, че „вътревидовата агресия“ има непреодолим и естествен характер, както гладът, страхът, половият инстинкт и др., който също спомагат за оцеляването на видовете. На действието на този именно инстинкт се дължи предотвратяването на опасността от изтощаване на източниците на храна в определени части на жизненото пространство. Така влиза в действие „териториалната агресивност“, в резултат на която животните от един и същи вид се отблъскват.

Съгласно неговите твърдения хората придобиват „инстинкта на агресията“ като „ зло наследство“ от животинските им предшественици, който в резултат на вътревидовата селекция се пренася през всековете.

Определяйки агресията като аналогична инстинктивна потребност и за человека, К. Лоренц пише: „Днес науката за сравнителното поведение разполага с изчерпателни и убедителни данни за природата на феномена „агресия“, за да определи истинските причини за несъ-

⁴ Наградата за пръв път се присъжда на учени, изучаващи поведението (Н. Тинберген, К. фон Фриз).

⁵ K. Lorenz, On Aggression, . . . p. X.

вършения механизъм на функционирането му у человека.⁶ Той подчертава изключителната важност на тези проблеми, както и необходимостта да се знае за „опасните човешки наклонности“, че „човечеството в епохата на научно-техническия прогрес има достатъчно основания да счита „вътревидовата агресия“ за една от най-големите опасности“⁷.

Според съвременните възгледи на К. Лоренц всички беди на човечеството са обусловени от две най-важни причини: свръхнаселеността и вродената агресивност. Свръхнаселеността я разглежда като причина за всички случаи на злополучия, на лошо функциониране на човешкото социално поведение: „Тогава колективната агресивност се превръща в най-голяма опасност за съвременната цивилизация: агресивност плюс водородна бомба. Когато хиляди, милиони хора са събрахи на едно място, агресивността започва да дeraйлира опасно...“⁸

Все пак Лоренц избягва крайните пессимистични позиции, дори твърди, че изяснява кои са корените на агресията, за да се види как тя може да бъде овладяна. За това обществото се нуждаело от политически нововъведения и обществено мнение, които да налагат контрол върху агресивните тенденции. Според него човешката агресия се изразява във войните, убийствата и геноцида, представляващи най-голямата опасност днес. Със своите изводи за генетическите корени на агресивното поведение на человека и неговата като че ли запограмираност към обществените конфликти Лоренц прави мрачни прогнози по отношение възможностите за предотвратяване опасностите от война.

К. Лоренц е един от авторите, които са положили усилия да избягнат обвинението, че разглеждат человека просто като животно. Културата, човешката история са също величини, на които в неговата концепция е отделено определено внимание. Той признава тяхната огромна морална сила, но безпокойството му настъпва, когато прави „баланс“ между животинското у человека и нормите, стереотипите на културната нагласа. Според него съществувал постоянно риск хуманистичната мотивация, културната ценност да се окажат твърде тънък задържащ пласт. Той много лесно може да бъде пометен от мощната биоагресивен импулс. Проблемът е видян от Лоренц по следния начин: „Човекът какъвто е днес, в едната ръка с атомна бомба, продукт на неговия интелект, в сърцето овладян от инстинкта на агресията, онаследен от антропоидните му предвестници, не предвещава дълъг живот на видовете.“⁹ Опасността от разрыв идва от това, че необичайно бързото развитие на културата е за къс срок, който не може да се сравнява с инвестираната в продължение на милиони години биологическа програма на человека.

Опасността от експлозия на агресивността, според Лоренц, се очертава обикновено в екстремни ситуации — когато социално-културната система губи вътрешната си стабилност и морално-нормиращото ѝ въздействие се изчерпва. Тук ще отбележим онези принципни случаи, в които според австрийския етолог агресивността може да разкъса слабонадеждната обвивка на културата. В такава ситуация об-

⁶ Ibid., p. X.

⁷ Ibid., p. 22—23.

⁸ L'Express va plus loin avec ces theoriciens, Paris, 1973, p. 195.

⁹ K. Lorenz, On Aggression, London, 1967, p. 40.

ществената структура веднага се изражда в диктаторски модел, който всъщност представлява сумиране на индивидуалните агресивни подтици в колективна агресивност, насочена „навън“. Всъщност това е фашизмът. Лоренц между другото фиксира точен критерий — когато тоталитарната идеология наруши суверенитета на личността се извършва именно преходът от културната норма към агресивността. Тук се вижда, че той своеобразно транспонира геополитическата идея, идеята за жизнено пространство. Тази криза нараства сякаш като някакъв автоматизъм от прости демографски ръст на обществото и тогава то е обречено да претърпи описаните катаклизми, за да се стигне до някакъв ред или баланс. Изобщо е подценен фактът, че днес войната се дължи на класова корист, класови интереси, а не на диспропорцията между население и жизнено пространство. Всъщност Лоренц тук е влязъл в коловоза на едно неомалтизанство. Трябва да се подчертава, че антикомунизмът в последно време използва неомалтизанското учение за войната, свързано с „демографския взрив“ и проблемите на бъдещата световна война се рисуват от него във фатално-апокалиптични тонове.¹⁰ Воденето на война не е биологически детерминирано действие и ни най-малко не е заложено в „човешката“ природа.

Втората екстремна ситуация, която избива „навън“, са случаите на локално урбанистично-демографско нарушаване на структурата на обществото. Тук не се стига до война, а до рязко повишаване на агресивността като черта на човешкото поведение и следствие на това — до изгубването на основни добродетели и качества. Лоренц препоръчва да се филмира един ден агресивното поведение на хората в един маршрутен автобус на Ню Йорк. Той конкретно сравнява, че необходимостта от пространство, територия е вроден фактор, като наблюденията показват, че човешкото милосърдие изчезва, когато хората живеят прекалено нагъсто.

Факт е, че днес човек за своята битова културна реализация се нуждае от определено социално и индивидуално пространство. Но факт е също, че в мегалополисите, които Лоренц има предвид, действуват преди всичко фактори на класова конфликтност. Неравноправие, расизъмът, гетата са продукт на класова политика, т. е. тук взривовете са стихийна реакция, задействувана от социални неравенства, а не от биологически дадености.

Лоренц не познава социалните механизми. Той практически ги изключва като средство за овладяване на агресивността. Корените на агресивността за нас са в частната собственост, в стремежа за нейното натрупване и запазване. Това е описано още от Хобс „Войната на всички срещу всички!“ Тази класово обусловена война е почвата, върху която виреят всички агресивни прояви у хората. Тук човек, за да постигне своите цели, трябва да използва или потиска друг човек. А вече 61 години в света е създадена нова социална система, която не само е ликвидирала експлоатацията и класовото подтискане, хармонизира отношенията между хората, но и прави все по-реална надеждата за траен и здрав световен мир, за изграждането на новия човек, кой-

¹⁰ Сб. Империализъм — враг човечества, М., 1977; Д. Павлов, Теоретически проблеми на западните изследвания на мира, сп. Международни отношения, 1976, кн. 1.

то няма такива импулси. Разбира се, за мира на планетата ще се води още продължителна, активна борба.

Лоренц не вижда преобразуващата мощ на социалистическия начин на живот, коренно хуманизиращ личността, а разчита на един арсенал от просветителски рецепти за премахване на агресията като самопознанието, психоаналитично изучаване на т. нар. сублимация, приятелство и връзки между представители на различни идеологии и нации, за канализирането на войнствующия ентузиазъм, насочване на човешката активност към изкуството, поезията, живописта, науката, които ще възпитават хората в дух на уважение към човешките ценности. Те могат да бъдат приети като добри надежди, но в действителност са безполезни и абстрактни, защото не се основават върху реалните източници.

Осезателно се чувствува пессимизът на Лоренц, когато той говори за липсата на напредък в овладяването на човека на самия себе си. Това кара Лоренц да направи извода, че най-голямата опасност за съвременния човек е неговата безпомощност да контролира своето обществено поведение.

Изпълнен с някаква вяра в бъдещото възпитание на хората, К. Лоренц формулира редица утопични предписания. Но той самият признава за безнадеждно „контролирането на агресията да се извърши чрез налагане морално вето върху нея“ или пък тя да се намали или премахне „като се предпазва човечеството от стимулиращи ситуации, предизвикващи агресивно поведение“. Въпреки че Лоренц набляга на значението на моралния фактор в поведението, според него главният движещ фактор в поведението е „инстинктът на агресивността“. Тук се сблъскваме с принципната погрешност на неговия подход, а именно с биологизирането на човешкото поведение, което е характерно за буржоазните теоретици, които разглеждат човешката природа, елимирайки действието на обществените закони.

Консервативната западна преса, преследвайки своите идеологически цели, изобразява Лоренц като пророк на агресията, за да остане в широкото буржоазно масово съзнание преди всичко мотивът, че според науката — в случая, според учения Лоренц, агресивността е коренно човешка черта. И ако има войни, масова престъпност, груб расизъм, за това е виновна тази черта, а не капитализъмът. Но възприемайки традиционните за буржоазните учени предразсъдъци той не може да види конкретните условия на една социална действителност, която може да овладее животинската агресивност у човека и оттук оставя място да бъде експлоатиран от реакционните идеолози. Анализът на неговата концепция води до извода, че тя е теоретически погрешна и служи на империалистическата буржоазия в нейната реакционна, агресивна политика.

Идеологическите спекулации на западната пропаганда, построени изключително върху основата на отъждествяването на човека с животните, са сами по себе си антихуманни. Изхождането от научно необоснованото преувеличение на ролята на биологията в изучаването на човека, а така също и от биологизацията на обществените явления и духовния му живот, т. е. оставянето на заден план социалната детерминация на човешкия живот и неговата дейност води до илю-

зията за правомерността от използване биологическите методи за решаване на социалните проблеми на настоящето и бъдещето на човечеството. С подобни спекулации буржоазните идеолози се надяват да оправдаят пороците на експлоататорския строй: престъпността, агресията, egoизма на господствуващата класа, социалното и икономическото неравенство, расовата дискриминация и т. н. В резултат на това най-голямо търсene на пазара за идеите на апологетите на индивидуализма имат теоретическите извращения, построени върху биологизаторските концепции, претендиращи за „изчерпателно обясняване“ на много обществени явления, в това число и на агресивното поведение на хората, неговите мотиви и механизми, войните, конфликтите и др.

Ние изхождаме преди всичко от известната постановка на Ленин, който отбелязва, че пренасянето на биологическите понятия въобще в областта на обществените науки е само фраза. С „добри“ цели ли се предприема такова пренасяне или с цел да се подкрепят лъжливите социални изводи, то тази фраза няма да престане да бъде фраза.

В действителност не са ни познати никакви достоверни факти, които да доказват никакви вродени източници на агресивност у човека. Инстинктивното поведение у животните е несъзнателно, представлява определена реакция за приспособяване към околната среда, което е важно условие за съществуването и оцеляването им. С появата на човека се извършва качествен скок в историческата еволюция на живота на земята и той като обществено същество представлява висше стъпало в развитието на живите организми. В своята дейност той не само се приспособява към природата. Той я изменя в съответствие със своите развиващи се потребности.

Според диалектическото разбиране на принципа на еволюцията, спецификата и границата на по-ниската степен в еволюционното развитие стават по-ясни, ако се разглеждат от позицията на по-високата му степен. Във връзка с това К. Маркс е писал: „Анатомията на човека е ключ за анатомията на маймуната. Напротив, намесите за нещо по-висше в нисшите животински видове могат да бъдат разбрани само тогава, когато самото по-висше е вече познато.“¹¹

К. Лоренц абсолютно неправилно изхожда от по-ниската степен в еволюцията — животните — и пренася върху човека резултатите от своите изследвания. Марксизъмът никога не е подценявал влиянието на биологическите фактори върху индивидуалността и психическото устройство на личността. Свеждането на човека единствено към неговото духовно начало, т. е. съзнанието или пък само към биологическата му природа би представлявало в еднаква степен вулгаризация. Неговата уникатност се състои в диалектическото единство между природното и социалното, решаваща роля в която има социалното.

За формирането на мотивации у човека, непознати в животинския свят, определяща роля играе социалната среда. Тези висши мотивации на човешкото поведение са качествено различни и несравнимо по-разнообразни от инстинктивните мотивации в поведението на животните. (Достатъчно е само да се посочи като пример такъв възможен мотив на човешкото поведение какъвто е жертвоготовността в името на родината и да се съпостави например с инстинкта за са-

¹¹ К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 12, стр. 729.

мосъхранение при животните). Твърде далече е отишъл човек в развитието си от животинския свят, за да бъдат прилагани присъщите му закономерности върху човешкото поведение. Съзнанието е присъщо единствено на человека. То още „от самото начало е обществен продукт и си остава такъв, докато изобщо съществуват хора“¹².

За пръв път марксизъмът научно доказа определящата роля на социалната среда и конкретно-историческите условия за възникването на съзнанието и цялата психическа дейност на человека, неговите поведенчески реакции. Абсолютно неправилно е отъждествяването на съзнанието и психиката на животните със съзнанието и психиката на человека, на елементарното конкретно мислене, присъщо на висшите видове животни с членоразделното, сложното абстрактно мислене на человека. И както отбелязват авторите на „Немската идеология“ още никоје едно куче не е превръщало костта, която гризе, в предмет на производството и не се е замисляло за правото си върху тази кост. Всички тези възгледи, които утвърждават фаталистичната биологична обусловленост на поведението на хората, са антинаучни. Те насаждат идеите за расова и национална дискриминация, правото на геноцид и унищожителни войни.

Причините за биологизаторския подход към изучаване поведението на человека имат своите класови корени и те са насочени срещу великото дело на формирането на новия човек. Но „бъдещето на человека е наистина величествено и това величествено бъдеще е много по-блико, отколкото си мислят онези, които разчитат на изменение на биологическата природа на человека. В наши дни това бъдеще вече се очертава: то е идващото утре на човешката история“¹³.

KONRAD LORENZ AND HIS THEORY OF AGGRESSION

K. Ganovska

This article studies critically the theory of the Austrian scientist Konrad Lorenz from Marxist point of view. K. Lorenz is a follower of the biogenetic concept whose basic thesis is that aspiration for aggression as an inherent instinct for the human nature is a source of all social conflicts.

¹² К. Маркс и Ф. Енгелс, Съч., т. 3, стр. 31.

¹³ А. Н. Леонтиев, Проблеми на развитието на психиката, Наука и изкуство, 1974, 424 с.

НЯКОИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ НА УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС В ТВОРЧЕСТВОТО НА Т. САМОДУМОВ

В. БОРИСОВА

През март 1978 година се навършиха 100 години от рождението на видния педагог-психолог и философ-марксист академик Тодор Самодумов. В своята научна дейност той засяга и разработва редица психологически проблеми на учебния процес. Още през 1906 година например публикува студията „Ролята на чувствата в областта на мисленето“. В нея той посочва два вида логика в познавателния процес: логика на чувствата и логика на разума. Мисленето под влияние на чувствата се определя като „логика на чувствата“, т. е. „тая логика, която върви непрекъснато с чувствата и прави компромис с много положителни истини или заблуждения, за да ги удовлетвори“ (1). В тези случаи „известно чувство става център на тежестта при всяко обсъждане“ (2). В студията се критикува религиозният фанатизъм, който въздействува отрицателно върху мисленето. Подчертава се още зависимостта на истината от чувствата при обоснованата постановка, че знанието се формира преди всичко върху сетивата и опита.

Интересни и значими от психологично гледище са статийте „Преживяване и познание“ (3) и „Интересът като психичен фактор при обучението“ (4). Преживяването за Т. Самодумов има интегративен характер и социална основа. Той пише: „Преживяването сродява мисленето с действието и с чувството. . . концентрира чувствата, мислите и стремежите на личността в едно цяло“. Източникът на преживяването е „отвън“, той е отражение на фактите, явленията — на социалните отношения. Най-общото между посочените две статии е проблемът за същността и функцията на знанието и познанието. „Знанията остават пасивни, пише Т. Самодумов, и се съхраняват в паметта, познанията стават предмет на разсъждаването, разкриват нови факти и довеждат до нови познания (5). Според Т. Самодумов същественото в психологията на интереса е чувството, което „дава насока на вниманието и волята. . . което е основа на поддържане на психичната дейност“ (6).

От постановките в двете статии може да се направи изводът, че Т. Самодумов се доближава до правилното решение на въпроса за различието между знание и познание, без да е успял достатъчно убедително и точно да го обясни. Познанието от марксическо гледище е процес на „проникване“ на субекта в обекта, а знанието е определено съдържание като резултат, като факт, доколкото той е осъзнат. К. Маркс и Ф. Енгелс определят съзнанието чрез знанието: „Съзнанието, т. е. знание като знание“ (7). И по-нататък К. Маркс подчертава, че начинът „по който нещо съществува за него (за съзнанието — бел. В. Б.), това е знанието. Знанието е неговият единствен акт. Ето защо нещо си възниква за съзнанието дотолкова, доколкото то знае за това нещо“ (8). Върху тази методологична основа следва да се интерпретира и въпросът за психичното отражение. Т. Самодумов се стреми да обоснове-

диалектиката на истинското познание в учебния процес. Той посочва, че когато ученикът от личния си опит и преди всичко в процеса на труда осъзнае необходимостта от усвояване на знания, тогава неговата активност е по-голяма. По такъв начин той обръща внимание върху формирането у учащите се на потребности от знания преди всичко чрез активното включване в практиката. Тя най-убедително съдействува да се формират у тях различни видове потребности от знания и познания.

В статията „Стимули и средства на детското творчество в областта на пластичното художество“ (9) Т. Самодумов разкрива въздействието върху развитието на детето от предучилищния и училищния период на художественото творчество. Той обръща внимание върху специфичните стимули, средствата за стимулиране на художественото творчество у децата. По-късно в „Същност на учебния процес“ (10) той разширява и доуточнява проблема за стимулите на познанието.

Т. Самодумов оставя ценни разработки и върху разсейността и дисциплината в учебния процес. Тези разработки той изгражда на основата на Павловското учение за ВНД и учението на А. А. Ухтомски за доминантата (11).

В годината на засилващия се буржоазно-фашистки гнет (1940 г.), Т. Самодумов публикува статията „Внушение и възпитание“ (12). В нея той убедително и научно третира отрицателното влияние на внушението при обучението и възпитанието. Според него „Внушението поражда силна представа, придружена с чувство, която извества и по-тиска нормалните усещания и хода на спокойното мислене“ (13).

Без да имаме възможността да се спрем и на други статии, трябва да подчертаем, че Т. Самодумов още през 20-те години преодолява биологичният уклон, допускан в някои негови трудове и преводи от руски език и застава на последователни диалектико-материалистически позиции. Психиката и съзнанието според него са продукт на всеобщото материално развитие. Той взема правилно марксистко-ленинско отношение за трудовото обучение и политехническото образование.

С революционна страст Т. Самодумов критикува буржоазите психологически схващания за учебния процес. Автор е на учебници по психология преди и след 9. IX. 1944 г. (14).

През 1950 г. в „Известия“, кн. I на Педагогическия институт на БАН, Т. Самодумов публикува студията „Същност на учебния процес“, изградена върху марксистко-ленински и частно-научни педагогически, физиологически, психологически, социално-психологически и логически основи. В нея се изследват в исторически план структурата и функциите, ролята и значението на учебния процес. Този труд се отличава със строг системно-структурен подход.

И днес редица основни психологични постановки за учебния процес в този труд са не само актуални, но имат и определена теоретическа и практическа значимост. Разбирането на Т. Самодумов за детето, което е обект и субект на педагогическо въздействие, има определено методологично значение. Според него без единството на субекта и обекта не могат да се разкрият вътрешните, движещите сили на учебния процес, не могат да се наблюдават и изследват потребностите и мотивите на двете страни в учебния процес — на учителя и на ученика.

Трябва да се подчертая, че проблемът за диалектиката на субект и обект е все още недостатъчно изяснен, затова в практиката се подделя постановката на Т. Самодумов и особено в светлината на концепцията за психологическата структура и за значимостта на потребностите, мотивацията и ценостната ориентация на ученика като субект и обект на обучение и възпитание (15). Т. Самодумов се стреми да изследва психиката в единство с дейността, с труда на подрастващите. Това разбиране, особено ценено сега, се разработва в съветска-та психология.

Във връзка с тази постановка е необходимо да се изтъкне едно от най-значимите методологически положения за учебния процес с оглед изясняване на неговата същност и управление — проблемът за единството на дейност и съзнание. Както е известно, още през 1934 г. С. Л. Рубиншайн в труда си „Проблемы психологии в трудах Карла Маркса“ определя, че „Дейността и съзнанието не са два различни аспекти. Те образуват органическо цяло, не тъждество, а единство“ (16). Така членът въпросът за определянето на същ-

Все още остава дискусационен въпросът за определянето на същността на „дейност“, въпреки че през 60—70-те години се правят усилия в това направление (17).

В тази светлина трябва да се признае заслугата на Т. Самодуров, който у нас още през 1950 година в „Същност на учебния процес“, както и в по-раншни свои трудове засегна, популяризира и формулира марксисткото положение за единството на дейност и съзнание (18). „Същност на учебния процес“ изтъква способността

Авторът на „Същност на учебния процес“ изтъква способността на детето да обобщава още преди да бъде ученик, т. е. че предучилищното развитие формира логическо и абстрактно мислене, което на различни равнища се обогатява в динамика, а не с оглед на биологично съответствуващата възраст. Тази позиция бе изследвана по-късно от А. Банков и изложена в труда му „Мисъл и език“ (19), като бе потвърдена постановката на Т. Самодумов, която е в противовес на тази на Н. Х. Швачкин (20).

на Н. Х. Швачкин (20).
В своя труд „Същност на учебния процес“ Т. Самодумов прави определен принос, като обогатява понятието „процес“ от психологично гледище. Изяснявайки процеса, той подчертава, че органическото същество расте, развива се, става друго и едновременно пак същото. Изменението е запазило своето единство. Тази постановка съответствува на Лениновото разбиране, че „Всяка конкретна вещ, всяко конкретно нещо е в различни и често в противоположни отношения към всяко останало, също е само за себе си и друго“ (2). Това говори за творческо усвояване и приложение на диалектическия материализъм в областта на психологията и педагогиката от Т. Самодумов.

Със свойствената му научна убеденост в „Същност на учебния процес“ авторът изяснява, че и в душевността на ученика е необходимо при обучението да се разкрива основният признак на развитието — да се търси единството на противоположностите. Тази постановка и днес има важно значение за изясняване двойствеността в поведението на ученика през време на обучението и в извънкласната и извънучилищната му дейност, в процеса на формиране на неговия нравствен облик.

Диалектико-материалистичкият подход към решението на проблема за същността на учебния процес е системен и последователен. След изясняване на общото и специфичното между психическите про-

цеси и учебния процес в системата на видовете процеси Т. Самодумов разкрива движещата сила и механизмите на психичните процеси. Той поставя на проучване въпросите за „потребности и познание“. Стимулите за дейност у човека не са чисто физиологически, а потребностите му не са само биологически. Те се определят не толкова от биологичния, колкото от обществения начин на неговия живот (22). Той правилно съпоставя стимули и потребности, както и потребности и нужди. За него нуждата има обективен характер. Потребностите на човека са сложни и предимно социални. Т. Самодумов подчертава: „В процеса на труда човек е преодолял биологическите си потребности и ръководено място в неговото поведение са придобили социалните му потребности“ (23).

Т. Самодумов прави опит да разкрие структурата на познанието от психологично гледище. Този опит е богат със своята твърде висока степен на синтезираност на компонентите от органически, физиологически, психологически характеристики. Той изхожда от дейността и труда: „Понеже трудът е средство за удовлетворяване на възникналите потребности, то познанието се е появило и развило в самия процес на труда като негов резултат и като негово най- сигурно средство за ориентиране. Когато нуждата е развита, тя се изразява в смътен, още не осъзнат стремеж или влечението, което поражда чувство на беспокойство и напрежение. Щом това общо органическо чувство придобие необходимата сила, то обхваща и мускулите, които привеждат в движение съответните органи“ (24).

Днес може да не сме напълно съгласни с формулировката, но в случая същественото е идеята, която се прокарва – да се структурира механизъмът на възникването на познанието.

Т. Самодумов разкрива необходимостта да се осъзнае потребността и нейните качества и свойства. Самото познание става фактор за правилно постъпване и ориентиране само когато се включи в провеждане на човешкия труд, който е източник и критерий на положителното знание. При това човешкият опит, според Т. Самодумов, е винаги обществено значим и обществено зависим. От голямо, решаващо значение е колективният опит. Тази постановка Т. Самодумов диалектически „схема“ в изясняването на учебния процес. Той разкрива сложния механизъм на познанието, свойствата на нещата и света чрез обучението и труда.

Един от трудните въпроси във връзка с решаване проблемите за същността на учебния процес е за стихийно придобитата информация на учениците. Все повече се разширяват средствата за масова информация и учениците все повече са осведомяват по различни въпроси. Наистина всичко това не е било в такава степен и обсег в началото на 50-те години у нас, когато Т. Самодумов публикува своя труд „Същност на учебния процес“. Той обаче се спира и на този проблем. Задачата на учителя според него е преди всичко да свърже текущия свободен процес на детското развитие с целите на обучението. Непланомерният стихиен процес на получаване информация, който сам по себе си направлява мисълта, стремежа и постъпките на детето, трябва да се превърне в планомерен дидактико-психологически процес, който се направлява от осъзната цел, доброволно осъществявана от самия ученик.

ник с помощта и под ръководството на учителя. И тук диалектическият подход е изразен като методология, върху която е необходимо да се решат правилно частно-научни психологически и дидактически въпроси за управлението на учебния процес.

Постановката на проблема за „единството и превръщането на стихийния в планомерен процес“ има голямо теоретическо и практическо значение. Той е значим и днес с оглед реформата по образование то у нас и ролята на техническия прогрес върху развитието на образоването.

Без да си служи със съвременния термин „ефективност“, Т. Самодумов ясно, научно и убедително разкрива редица методологични, психологични и дидактически особености на ефективността в обучението.

В рамките на една статия не могат да се разкрият приносните постановки на Т. Самодумов за психологията на учебния процес. Трябва да се изтъкне обаче, че разбирането на някои наши съвременници за творчеството на Т. Самодумов като изживяло своето време е неправилно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Самодумов, Т. — Ролята на чувствата в областта на мисленето, Библ. „Наука и възпитание“, 7, С., 1924, стр. 44. 2. Пак там, стр. 44. 3. Самодумов, Т. — Преживяване и познание, сп. „Наука и възпитание“, 1923 г. 4. Самодумов, Т. — Интересът като психичен фактор при обучението, сп. „Наука и възпитание“, 1923 г. 5. Самодумов, Т. — Избрани педагогически произведения, БАН, С., 1959, с. 124. 6. Самодумов, Т. — цитир. труд, с. 136. 7. Маркс, К., Ф. Энгельс — Из ранних произведений, с. 364. 8. Маркс, К., Ф. Энгельс — пак там, стр. 363. 9. Самодумов, Т. — сп. Съвременна мисъл, г. II, кн. 7, 10. Самодумов, Т. — Известия, кн. I, БАН, С., 1950. 11. Самодумов, Т. — сп. Съвр. мисъл, г. IV, кн. 4 и в Известия на БАН, кн. I, С., 1950 г. 12. Самодумов, Т. — Сп. Народна просвета, 1940, стр. 151—153. 13. Самодумов, Т. — цитир. статия, с. 262. 14. Самодумов, Т. — Психология за трети гимназиален клас, 1914/1919. (Също в няколко издания след 9 септември 1944 година. По подр. вж. В. Борисова, сп. Начално образование.) 15. Стамболиев С. т. — Съвременни психологически идеи за мотивите и мотивацията, сп. Народна просвета, 1975/9, с. 86—96. 17. Рубинштейн, С. Л. — сб. Проблемы общей психологии, изд. Педагогика, М., 1973, стр. 47—68. 17. Леонтиев, А. Н. — Проблемы на развитието на психиката, Н. И., С., стр. 354. Дейност, съзнание, личност — Партиздат, С., 1978. 18. Самодумов, Т. — Същност на учебния процес — Известие-педагогика, кн. I, БАН, С., 1950. 19. Бънков, А. — Мисъл и език. Н. И., С., 1960. 20. Швачкин, Н. Х. — Экспериментальное изучение ранних обобщений ребенка, Известия АПН РСФСР, вып. 54, 1954. 21. Ленин, В. И. — Поли. собр. соч., т. 20. 22. Самодумов, Т. — цитир, труд, стр. 15. 23. Самодумов, Т. — пак там, стр. 21, 24. Самодумов, Т. — пак там, стр. 16 и следв. (по-подр.).

РЕЦЕНЗИИ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ПОДХОД КЪМ ЛИЧНОСТТА НА ЮНОШАТА¹

Личността е социално явление, което е включено в проблематиката на всички хуманитарни науки. В съвременната практика на обществен живот няма социален процес или събитие, където да се пре-небрегва натрупаното познание за личността. Значителна част от проблемите на личността принадлежи на психологическата наука. В тази научна област личността се изследва главно от позициите на общата, социалната и възрастовата психология. В монографията на Х. Силгиджан е приложен възрастовопсихологически подход на изследване. Предмет на анализ са процесите и феномените на личността в границите на юношеската възраст. В нашата психологическа литература няма системно изследване на личността в този възрастов период. Обединяващият принцип, който е наложил проблематиката на монографично то изследване, е каузално-генетичен. Психичното развитие на личността в юношеската възраст се изследва като процес, представен чрез взаимовръзката на доминиращите ценности отношения, определяни от мястото на личността в отделните сфери на социалното ѝ бытие. В този смисъл „Главни измерители за формирането на личността са нейните отношения към мястото ѝ в системата на социалните структури,

отношението ѝ към себе си и отношението ѝ към своето място в бъдещето“ (стр. 7).

Избраният подход довежда до конкретизация на три основни групи проблеми: 1) процеса на самосъзнаването на личността и изграждането на самооценката; 2) стремежа към автономия; 3) съдържанието на жизнените цели и идеали. Анализът на тези насоки на изследване се предхожда от методологически и теоретически предпоставки (съдържащи се в първа глава), където са систематизирани основните тенденции на изследване на юношеската възраст (стр. 9–17), обосновани са методологическите изисквания при съставянето на психологическа характеристика на юношеското развитие (стр. 17–25), описана е функцията на социалната ситуация при формирането на вътрешната позиция на юношата (стр. 25–31).

Проблемът за самосъзнаването в юношеската възраст е разгледан във втората глава на монографията. След представянето на съществуващите схващания за същността и генезиса на самосъзнаването (стр. 32–52) анализът продължава върху основата на данни, които са получени чрез проведено от автора емпирично изследване. Център на изследователската проблематика в тази глава е процесът „изграждане на личностна самооценка“. По емпиричен път е достигнато до изводи, съдържащи отговори за: динамиката на реалната и идеалната са-

1. Х. Силгиджан, Личността на юношата (Самосъзнаване, автономия, жизнени цели), С., Наука и изкуство, 1978, 183 стр.

мооценка; взаимозависимостта между реалните очаквани оценки и идеалната самооценка; взаимозависимостта между идеалните очаквани оценки и самооценката; същността и съдържанието на реалната и идеалната оценка на юношата според родителите и учителите.

Посочените проблеми не са изследвани самоценно. Те са основа, чрез която се достига до психологическите закономерности при формиранието на юношеската самооценка (стр. 94—97).

Също на основата на емпирични данни от собствени изследвания са изградени третата и четвъртата глава на монографията, където се разглеждат съответно проблемите за стремежа към автономия в юношеската възраст (стр. 98—154) и самоутвърждаването на юношите, техните жизнени цели и идеали (стр. 155—175).

В психологическата литература въпросът за личностната автономност не е ставал обект на самостоятелно теоретично и емпирично изследване. Това обстоятелство е задължило автора да анализира същността на автономността на личността, преди да пристъпи към нейното емпирично изследване в границите на юношеската възраст. И тук, както в главата за самосъзнанието, емпиричните данни са включени в установяването на по-общи закономерности. Чрез експерименталното изследване на автономността е достигнато до закономерностите и етапите на нейното изграждане и поведенческа реализация (стр. 150—154). Възможността за емпирична регистрация на автономността е от изключително важно значение за системата от организирани социализиращи въздействия, включени в процеса на личностното формиране. Проникването във вътрешния свят на личността е факт, който ще позволи да се достигне до подекватни методи на възпитание.

Проблемът за автономността на юношата в „снет“ вид се съдържа в процеса на неговото самоутвърждаване и изграждането на жизнените му цели и идеали. Тези въпроси (разгледани в последната глава на монографията) съдържат, от една страна, завършката на юношеското развитие, а от друга, прехода към по-горна степен на социализация. И както сама в началото авторката посочва, изследователските усилия са насочени не само към установяването на психологическите закономерности на юношеското развитие, но и към достижането на положителни варианти при преминаването на юношата във възрастен, пълноправен член на общество (стр. 7). И при решаването на този проблем не е изоставен емпиричният подход на изследване, който е в основата на цялостния анализ.

Монографията на Х. Силгиджан може да се оцени като сполучлив опит да се навлезе по нови пътища в изследователската сфера на възрастовата психология. Специалистите в тази област ще забележат спецификата на подхода на изследване и изложение, както и критичния дух, който се налага по отношение на остателите схващания за психологията на тази възраст. Заслужават положителна оценка и прецизните експериментални изследвания, които създават чувство за сигурност в теоретичните обобщения и изводи.

Монографията ще представлява интерес и за специалистите по етика и социология на личността, защото постигнатите психологически резултати могат да послужат за предпоставки и уточняване на етическия и социологическия подход при изследването на личностното поведение и развитие.

НАУЧЕН ЖИВОТ

XIX СВЕТОВЕН КОНГРЕС ПО ПРИЛОЖНА ПСИХОЛОГИЯ

От 30 юли до 5 август 1978 година в гр. Мюнхен (ФРГ) се проведе XIX световен конгрес по приложна психология, организиран от Международната асоциация по приложна психология, Западно-германското дружество на психолозите и Профсъюза на западно-германските психолози в сътрудничество с Международния съюз за психолого-учебна наука, Международната асоциация по сравнителна психология, Международният съвет на психолозите, Световната федерация по спортна психология, Федерацията по психология на американските страни, Международната комисия по тестовете, секцията по организационна психология към Международната асоциация по приложна психология, секцията по труда и индустриална психология към Профсъюза на западно-германските психолози и Западно-германската асоциация по ергономия.

В работата на XIX световен конгрес по приложна психология участваха повече от 1800 представители от 60 страни.

Конгресът беше открит с пленарно заседание, на което основен доклад на тема: „Новата приложна психология“ изнесе президентът на Международната асоциация по приложна психология Е. А. Флайшман (САЩ). В него той направи преглед на постиженията в различните области на приложната психология през четиригодишния период между XVIII и XIX световен конгрес.

През шестте работни дни на кон-

греса бяха проведени 160 заседания и симпозиуми и изнесени девет основни доклада: „Приложна психология или приложение на психологията“ от К. Леви—Лебонер (Фр.) — вице-президент на Международната асоциация по приложна психология; „Приложна социална психология: проблеми и перспективи“ от Е. П. Холандер (САЩ); „Спортна психология — задачи, граници, перспективи“ от М. Ванек (ЧССР) — президент на Световната федерация по спортна психология; „Изследване на масовите комуникации в Япония: сегашното състояние и специфични проблеми“ от Х. Минами (Яп.); „Индустриална демокрация и участие в управлението: перспективи в САЩ и Европа“ от Б. М. Басс (САЩ); „Проектиране дейността по обработка на информацията от човека-оператор“ от Ю. Забродин (СССР) — зам.-директор на Института по психология при АН на СССР; „Стрес и тревожност“ от Ч. Д. Спилбергер (САЩ); „Временно действуващи фактори, определящи резултатите от дейността на човека и неговата производителност“ от Е. А. Алиуси (САЩ); „Формираща роля на специалиста по приложна психология в бързо изменящото се човешко обкръжение“ от И. Айман (Иран).

Обект на разглеждане и дискусии бяха търсиви проблеми, като: развитието на психологията като професия; имат ли бъдеще тестовете; новости в психометрията; теория и практика; желание за труд и от-

чуждаване от труда; труд и трудови постижения; трудова мотивация; трудова и индустриска психология във ФРГ; проектиране на човешката дейност в системата „човек-машина“; сравнителни изследвания в психопатологията; психология на жената (междудлични взаимоотношения); социално познание и социално поведение; теоретични и приложни проблеми при изследване на човешката агресивност; нови направления при измерването на интелигентността; способности за учене и интелигентност; новости в теориите за обучение, интегриращи структурните системи и процеси; предразположението към нещастни случаи — останяла концепция ли е?; напрежението при шофиране — изследване с измерителни уреди; три различни теории за ръководство и връзката им с подготовката и подбора на ръководни кадри; привързаност към организацията; роля на ръководителя и идентифициране на ръководния талант; обучението на ръководни кадри в развиващите се страни; трудови установки и поведение в организацията; механизми на властта и контрола; културни ценности в промишлените организации; социално и политическо поведение сред младежта; критическа оценка на сравнителната психология; процесът на социализация от гледна точка на сравнителната психология, ролята на психологите в отношенията между профсъюзите и ръководствата на предприятията; приложната психология в Латинска Америка; психология на спорта; психотерапия в спорта; психофизиология, психогеронтология и др.

Психолозите от социалистически страни участваха активно в работата на конгреса. Организатори и ръководители на отделни заседания от научната програма на конгреса бяха представители от

СССР, Полша, Унгария, Румъния и Югославия. Най-представително беше участието на съветските психолози. А. Крилов беше ръководител на заседание по проблемите на кадрите и развитието на организацията; Е. Пунг — на заседание по проблемите на психофизиологията; В. Зинченко — на едно от заседанията, посветени на проблемите на ръководството и управлението. Освен това доклади в отделните секции бяха изнесени от А. А. Лалаян, А. Туроуская, Е. Хомская, В. Суворова, И. Равич-Шербо, А. Захарова, Н. Александрова, Е. Пунг, А. Запорожец, Т. Джавгаров, Н. А. Худадов, Е. Александриан. Повечето от докладите на съветските психолози бяха създадени в три секции: „Психофизиология“, „Психология на развитието“ и „Психология на спорта“.

М. Новаковска (Полша) беше ръководител на заседание: „Междудличностни отношения“, С. Клайн (Унгария) — на заседание „Способности за учене и интелигентност“, М. Улуиту (Румъния) — на заседание „Мозъчни увреждания при децата и умствена изостаналост“, Н. Каapor — Станулович (Югославия) — на заседание „Сексуално поведение, секунална роля и успешно регулиране на поведението“, а редица други психолози от тези страни, както и психолози от ГДР и България изнесоха доклади или участваха в дискусии.

В рамките на научната програма на конгреса бяха проведени симпозиуми по избрани проблеми съвместно с научноизследователски институти от Мюнхен и организирани посещения в лаборатории, институти, клиники или научни центрове. Симпозиум по проблемите на организационната психология с участието на представители от Австралия, Белгия, България,

Индия, Италия, САЩ, ФРГ, Япония беше проведен в Института по психология при Университета в гр. Мюнхен. Бяха дискутирани психологическите проблеми на организациите (мотивацията на ръководителите, проблемите на поведението на ръководителите, удовлетвореността от работата, взаимоотношенията ръководител-ръководени, конфликтни ситуации, хуманизация на управленическия труд и др.).

Национални конференции в рам-

ките на провеждащия се Световен конгрес по приложна психология бяха организирани от Дружеството на спортните психологи във ФРГ и секцията „Трудова и индустриска психология“ при Профсъюза на западногерманските психологи.

На общото събрание на Международната асоциация по приложна психология беше избрано новото ръководство на асоциацията.

ИВ. ИВАНОВ

ИЗ ДЕЙНОСТТА НА ДРУЖЕСТВОТО

През 1978 година цялостната дейност на Дружеството на българските психологи беше насочена към по-нататъшното изпълнение Решенията на XI конгрес на БКП, Решенията на Националната партийна конференция, Указанията на др. Т. Живков в приветствието му на I конгрес на българските психологи, както и Решенията на конгреса. В началото на годината на заседанието на ръководството бе приет план за работата му и бюджет за 1978 година.

Усилията по организационното укрепване на Дружеството бяха насочени към подобряване на научноизследователската, преподавателската, издателската и пропагандата дейност по укрепване международните връзки.

През изтеклия период беше изградена секция по психология към дружество „Г. Кирков“, с председател проф. д-р Филип Генов и секретар доц. к. п. н. Петър Василев.

На 30. X. 1978 година се състоя пленум на Централното ръководство на Дружеството на психологите в България. На пленума бяха обсъдени важни задачи от организа-

ционно естество. Проф. Георги Йолов докладва за подготовката по провеждането на Национална конференция по проблемите на психологията и усъвършенствуване социалистическата организация на труда. Христо Бонев докладва за работата на филиалите на дружествата. Костадин Гурбалов изнесе доклад във връзка с текущите задачи по годишния план на Дружеството за 1978 година. Обсъди се работата на редакционната колегия на списание „Психология“. Оживени разисквания станаха във връзка със статута на психологите и особено с мястото и ролята на трудовите психологи в предприятието. Взе се решение да се изработи четиригодишен план за дейността на Дружеството, да се изпратят копия до филиалите и след това този план да се утвърди като работна програма.

Важен момент от международната дейност на Дружеството беше участието на българска делегация в съвещанието на психологи от социалистическите страни, което се състоя през м. март 1978 година в гр. Потсдам — ГДР. По време на Съвещанието се състоя и среща между Ръководството на

Българското психологическо дружество и Ръководството на Дружеството на психологите от ГДР във връзка с двустранното сътрудничество. Разработен е и предстои да се утвърди двустранно протокол за взаимно сътрудничество.

Членове на Ръководството на Дружеството с помощта на членкореспондента Г. Д. Пирьов оказват съдействие на психологическа секция на Световния конгрес на глухите, който ще се състои във Варна през 1979 година.

Във връзка с провеждането на Петия европейски конгрес по спортна психология, който ще се състои от 17—21. IX. 1979 година във Варна, е създаден Организационен комитет под ръководството на ЦС на БСФС с председател акад. Сава Гановски и зам.-председател проф. д-р Филип Генов.

С лекция „За системата на психологическите науки“, изнесена от чл.-кор. проф. Генчо Пирьов на 21. XI. 1978 година, започна работата и организираният семинар от Дружеството.

За изпълнение на задачите, прорицавани от Решенията на Националната партийна конференция и Писмото на др. Т. Живков до ЦК на ДКМС под девиза „Психологическата наука — активен фактор в социалистическата организация на труда и реализацията в производството“, на 19. XII. 1978 година се състоя Национална конференция. Основният доклад на тема „Психологията и усъвършенстване социалистическата организация на труда“ беше изнесена от председателя на Дружеството на психологите в България акад. Сава Гановски. Докладчикът се спря на основните задачи, които стоят за разрешаване пред психологическата наука в резултат на обективния ход на нашето икономическо развитие в условията на научно-техническата

революция. Посочено бе, че социалистическата организация на труда е обективна необходимост, условие за формиране и поддържане на висока съзнателност, път за преодоляване изоставането на субективния фактор и някои негативни явления. В доклада намериха място основните проблеми, които стоят пред психологията във връзка с организацията на работното място, във връзка с професионалния подбор, изграждането на социалистическа организация на труда върху съвременни научни основи, отчитане на психологическите фактори във всички равнища, предстоящи задачи на психологията във връзка с Решенията на Юлския пленум (1978 година).

Централно място в доклада намериха психологическите проблеми на бригадната организация на труда, въвеждането на колективни форми на труд. Изтъкна се, че съществуват редица слабости при разработването на психологическите проблеми на техническото творчество и новаторство, особено в разработване на инженерните проекти и изоставане от своевременното научно обслужване. Академик Гановски подчертава, че възлови проблеми, с които трябва да се занимава психологията във връзка със социалистическата организация на труда, са трудово възпитание и формиране социалистически мотиви към труд, възпитаване на качествата организираност, формиране на общи и специални способности, връзката между организираност, съзнателност и производителност, качество на труда и качество на работната сила. В специален раздел бяха посочени задачите на психологията пред ръководителите — необходимост от управлена култура на ръководните кадри, работата на ръководителите за по-активно привличане на труженниците в производството, как-

то и действието на редица социално-психически механизми за формиране на трудова активност. Особено място се отдели на съревнованието, което трябва да се превърне във всенародно движение. Директивният характер на доклада най-ярко пролича в основните препоръки:

— Задълбочено обсъждане за работата на всички звена по психология. Предложи се в доклада до края на м. март 1979 година да се организира съвещание на психологите, работещи в областта на трудовата и инженерната психология.

— Да се организира съвещание на психологи, които да обсъдят психологическите проблеми на бригадната организация на труда, психологически фактори на работното място.

Докладчикът препоръча в тази връзка списание „Психология“ в специална рубрика да отразява материали, посветени на социалистическата организация на труда. Освен това, за да може психологията действително да се свърже с практиката и да ѝ оказва помощ, се предложи в два окръга да се организират декади от лекции, посветени на психологията и социалистическата организация на труда.

С изказвания в конференцията взеха участие повече от 15 души. Проф. Здрава Иванова се спря на някои актуални въпроси на психологията на труда, произтичащи от стратегията на научно-техническата революция, избор на професия и реализация на труда, нива на психическа регулация, използването на психологията на труда да се свърже с проблемите за мотивацията, висока действена степен на интеграцията на психологическата наука с производството.

Чл.-кор. проф. Г. Пирьов спря вниманието на участниците в конференцията върху ролята на практиката

на социалистическото строителство за развитието на психологията, ролята на колектива при разрешаване проблемите на социалистическата организация на труда. Изтъквайки, че психологията не е чисто теоретична кабинетна наука, Г. Пирьов отбеляза, че тя се превръща в непосредствена производителна сила, като непрекъснато черпи опит от практиката и непрекъснато обогатява своите методи.

В. Пейчев — председател на Дружеството на психологите на филиала в гр. Варна, се спря на основните задачи, които стоят за разрешаване пред психологите от гр. Варна.

Искро Косев разгледа въпроса за резултатите от труда като системообразуващ фактор, предмет на теоретическо изследване и експериментална разработка.

Ст. Лирков сподели мнението, че е необходимо да се създаде методически център на психологите в България, който да обединява и ръководи усилията на работещите в тази област. Освен това беше посочена и необходимостта този център да се занимава с обезпечаване на звената по психология с психологическа апаратура.

Хр. Бонев се спря на някои предстоящи задачи за разрешаване от психологите в транспорта във връзка с психологически подбор, мястото и ролята на психолог-практик и др.

Ф. Генов направи задълбочено изказване във връзка с усъвършенствуване работата на психологите в промишлените предприятия, въпростите за тяхното формиране като психологи, както и обидното подценяване на психологията в някои звена. Той предложи и модел на личността в условията на развитото социалистическо общество за висококвалифициран труд.

В изказванията, както и в зададените въпроси намериха израз за грижеността и желанието да се преодолеят някои слабости в сегашния етап от развитието на психологическата наука в България, за да могат действително задачите, поставени от XI конгрес на БКП и превъплотени в Решенията на На-

ционалната партийна конференция, да станат и конкретна програма в работата на българските психологи за усъвършенствуване на социалистическата организация на труда във всички сфери на нашия обществено-икономически живот.

К. ГУРБАЛОВ

V ЕВРОПЕЙСКИ КОНГРЕС ПО СПОРТНА ПСИХОЛОГИЯ

От 17 до 21 септември 1979 година във Варна ще се състои Европейски конгрес по спортна психология, организиран от ФЕПСАК. Това е V конгрес по спортна психология след конгресите във Варна през 1968 г., Вител (Франция) — 1969 г., Кълн (ФРГ) — 1972 и Единбург (Великобритания) — 1975 година.

Ще бъдат разисквани теми по две основни направления:

I. ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ФИЗИЧЕСКАТА КУЛТУРА

1. Психологически проблеми на физическото възпитание на учащите се
2. Психологически проблеми на масовата физическа култура по месторабота и местоживееще
3. Психологически проблеми на оздравителната физическа култура

II. ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА СПОРТА

1. Психологически проблеми на личността на спортиста
2. Психологически проблеми при високите натоварвания в тренировката
3. Психологически проблеми на спортния педагог и на спортния съдия
4. Социално-психологически проблеми на спортната дейност
5. История и перспектива на психологията на спорта
6. Ролята на психолога при подготовката на спортиста

Кръгла маса

1. Психологически средства за възстановяване на спортиста
2. Регулация и саморегулация на психическите състояния
3. Мотивация за високо спортно постижение
4. Методологически основи на спортната психология
5. История и перспектива на психологията на спорта.

На този конгрес ще бъде чувствана и десетата годишнина на Европейската федерация по спортна психология, създадена през 1969 година във Вител (Франция).

Я,
в
и
а
Г-

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ В VIII СВЕТОВЕН КОНГРЕС НА ГЛУХИТЕ

По инициатива на Световната федерация на глухите във Варна от 20 до 27 юни 1979 г. ще се състои Осмият международен конгрес на тази федерация. За разработването на основната тема на конгреса „Глухият човек и съвременното общество“ са създадени няколко комисии и съответните секции, между които е и комисията по психология с международен председател д-р Ларс фон дер Лийт и национален председател проф. Генчо Пирьов. Основната тема на тази комисия е: „Психологически особености на лицата с увреден слух и участието им в съвременния живот“.

Подтемите, по които ще се изнасят доклади и научни съобщения както от глухи, така и от нормално чуващи лица, са следните:

- 1) Психиката на лица с увреден слух в условията на научно-техническия прогрес.
  2. Невропсихология и психопатология на лица с увреден слух
  3. Развитие на интелекта и способностите у лица с увреден слух.
  4. Психодиагностика, професионална пригодност и ориентиране на лица с увреден слух.
  5. Психологически основи на обучението и възпитанието на тези лица.
  6. Психоигиена и психопрофилактика на лица с увреден слух.
  7. Личността на лицата с увреден слух в съвременното общество.
- Желаещите да участват в конгреса с научни съобщения в секциите трябва да изпратят резюмета (15 реда на черна машина) веднага, а самите съобщения в два екземпляра до 31 март 1979 г. Официалните езици са английски, френски, руски, испански и български. Адресът на Българския организационен комитет е: София — 1527, бул. Ген. В. Заимов, № 3.

СЪДЪРЖАНИЕ

на годишнина шеста на списание „Психология“

1. АНГЕЛОВ, А. — Изследване емоционалната устойчивост при сервитьори и ученици, готвещи се за тази професия	I—61
2. АРНАУДОВА, Р. — Умствената работоспособност на деца с вроден хипотиреоидизъм под влияние на лечение с психо-педагогическа рехабилитация	IV—237
3. БАТОЕВА, Д. Р. АРАБАДЖИЕВА — Адаптация на учениците от I и II клас към обучението по новите експериментални програми	IV—231
За БОРИСОВА, В. — Някои психологически проблеми на учебния процес в творчеството на Т. Самодумов	VI—396
4. БУШЕВА, Ж. — Установката и адаптацията към изменението от внедряването на АСУ	V—339
5. ВАСИЛЕВ, П. — Принос в идеологическата борба против съвременната буржоазна идеалистическа социална психология	II—142
6. ВЕЛИЧКОВ, А. — Функции на мотивацията	I—21
7. ВЛАДОСКА, Ц. — Поява и първоначално развитие на детския говор	II—115
8. ГАНОВСКИ, С. — Психологията и възпитанието на социалистическата личност	VI—351
9. ГАНОВСКА, К. — Конрад Лоренц и неговата теория за агресията	VI—389
10. ГЕОРГИЕВА, М., В. МАНОВА, Д. ПОПОВ — Проучване върху корелацията между психическото и физическото развитие в кърмаческа възраст	I—65
11. ГЕОРГИЕВ, Г. — Взаимовръзка между динамичния трепор на работещата ръка и качеството на заваръчния шев при ергономично изследване на монтажни заварчици	II—12
12. ГЕЛЕВА, ЦВ. — Влияние на фактора „частота на думите“ върху нарушенията на фонетичната структура на думите в отразената реч на болни с моторна афазия	III—189
13. ГЕНЕВА, Л. — Проблеми на способностите в професионалната дейност	IV—275
14. ГЕНОВ, Ф. — Актуални проблеми на психологията на управлението	III—158
15. ГЕНОВ, Ф. — Нов етап в сътрудничеството между психолозите от социалистическите страни	II—75
16. ГЕНОВ, Ф. — Първа конференция на психолозите от социалистическите страни	II—144
17. ГЕНОВ, Ф. — Проблеми на психологията на възпитанието	III—211
18. ГЕНОВ, Ф. — Методологически принципи за определяне социално-психологическата структура на личността	VI—367
19. ГРАДЕВ, Д. — Психологически подход към личността на юношата	VI—401
20. ГРОЗДАНОВА, З. — Приобщаването на личността в производствения колектив	V—330
21. ГУРБАЛОВ, К. — Ниво на интелекта и психическа устойчивост	II—91
22. ГУРБАЛОВ, К. — Из дейността на Дружеството на психолозите в България	VI—405
23. ДАСКАЛЮВА, Ф., М. ВАСИЛЕВА — Значение на социално-емоционалния контакт за развитие на звуковата активност през кърмаческата възраст	I—43
24. ДЕСЕВА, Б. — Някои психологически проблеми на търговското обслужване	II—136
25. ДЕСЕВА, Б., Л. ДЕСЕВ — Проучване на сервитьори в търговски колектив със социометрична анкета и метод за групова оценка	V—344
26. ДИМИТРОВ, ИВ. — Формиране на образ за себе си	III—165
27. ДИМИТРОВ, Л. — Художествени заложби, социална среда и естетическо възпитание	V—283
28. ЗДРАВЧЕВ, Л. — Втората световна конференция по проблемите на надарените и талантливи деца	IV—280

29.	ИВАНОВА, З. — Психична готовност на младежка за труд	III—151
30.	ИВАНОВА, З. — Психологически проблеми на професионалната адаптация	VI—375
30а.	ИВАНОВ, ИВ. — XIX световен конгрес по приложна психология	VI—403
31.	КИРКОВ, Д. — Отражение на неблагоприятния психически климат в училище върху работоспособността на учениците	III—181
61	ЛЮБЕНОВ, Т. — Върху някои психологически аспекти на страха от раково заболяване	V—325
37	МАНЧЕВ, Й. — Някои ефекти, свързани с функциите на очната кинестезия за съхраняване константността на възприятието по величина .	I—51
31	34. МУТАФОВ, СТ., С. ТОРНЬОВА — Психология, дефектология и дерматоглифика	IV—263
96	35. НИКОЛОВ, П. — Опит за класификация на нравствените мотиви	IV—215
39	36. ПАСПАЛАНОВ, И. — Равнището на аспирациите като психологическа характеристика на личността	II—106
42	37. ПЕТКОВ, А. — Психично отражение	I—15
21	38. ПЕТКОВ, А. — Психично преживяване	VI—384
15	39. ПЕТРОВА, Е. — Оценката и самооценката на децата от предучилищна възраст	IV—222
51	40. ПИРЬОВ, Г. Д. — Психологията — фундаментална наука за човека	II—79
89	41. ПИРЬОВ, Г. Д. — Ценен труд върху проблемите на човекознанието	III—205
65	42. ПИРЬОВ, Г. Д. — За възпитанието на творчески личности	VI—358
12	43. ПОЛИКАРОВ, А. — Съвзанията за факторите на научното творчество	I—6
12	44. ПОПОВ, Л. — Условия за решаването на вербални задачи за мултиплактивна класификация	I—34
89	45. ПОПОВ, Н. — Доминиращи характеристики за отношението към трудността	IV—246
75	46. ПОПОВ, С., Л. МАВЛОВ — Влияние на някои интелектуални дейности върху мозъчната електрическа активност	III—197
58	47. ПЪРВАНОВ, Б. — По проблема за психическата устойчивост	II—98
75	48. РАНДЕВ, Н. — История и съвременно състояние на психологията в СР Румъния	IV—270
44	49. РУСЕВ, К., А. БАЛТАЖИЕВА — Емоционална напрегнатост и мотивация, претенции и ингриация у подрастващи с увреден слух	V—309
11	50. СТАМОВ, В. — Заекване и латерализация	V—301
58	51. ТОПАЛОВА, В. — Достоверност и ефективност на комуникационния източник	III—173
44	52. ТОПАЛОВА, В. — Актуални проблеми на Европейската социална психология	IV—277
11	53. ТРИФОНОВ, ТР. — Развитие на способностите и законът за повишаване производителността на труда	III—147
37	54. ТРИФОНОВ, ТР. — Приемственост в науката	III—207
91	55. ХРИСТОВ, ХР. — Аспекти на музикалната информация	IV—258
30	56. ХРИСТОЗОВ, ХР. — Експериментално-психологична проекция на страховото преживяване у деца	V—318
91	57. ЦАНЕВ, Ц., В. ЦЕКОВ, ИВ. КОРНАЗОВ — Електронно устройство за изследване сръчността на ръцете	I—71
5	58. ЦЕНЕВА, ЕВ. — Ценностните ориентации на юношите и взаимовръзката им с доминиращите мотиви за учене	V—294
13	59. ЦОЛОВ, В. — Хипермнезии	IV—253
16	60. ЯНКОВА, Т. — Музикалноизпълнителско изкуство и психология	
14		
15		
13		
0		